

Jarl Torbacke

Värmdöålet 1819 — den svenska pressens första stora seger?

I

Så länge tidningar existerat har i skilda länder också funnits olika uppfattningar om vilken roll pressen skulle tillåtas spela i samhället. Av forskarna har i efterhand de normerande åsikterna benämnts ”pressideologier”, ett begrepp som i modernaste tid och i samband med radions och — framför allt — tv:s tillkomst ändrats till ”massmedieideologi”. Gällande normer drar upp gränserna för de enskilda mediernas handlande och de finns stundom konkretiserade i en lagtext, som t o m kan ha grundlags karaktär.

Skillnaden mellan de olika ideologier som brukar kunna urskiljas gäller i främsta rummet statens roll. Följande fyra typer nämns i litteraturen:¹

1. Den *auktoritära* ideologin där statsmakterna via censur och andra åtgärder kontrollerar att medierna är lojala mot systemet. Denna typ har varit den genom tiderna dominerande och var under tidningarnas första århundraden allenarådande.

2. Den *liberala* ideologin uppstod på 1600-talet och hade sin grund i naturrättsliga uppfattningar om att vissa rättigheter inte kunde inskränkas genom lagstiftning eller förbud. Upplýsningens tro på individens intellektuella kapacitet banade tidigast väg för ett genombrott för dessa idéer i Storbritannien och USA samt — kortvarigt — i Frankrike och Sverige. Enligt det liberala synsättet var staten individens fiende varav följde att tidningarna måste vara helt oberoende av staten. Varje samhälle skulle vara en argumentens fria marknad, där goda åsikter förutsätts alltid slå ut de dåliga. Eftersom tidningsföretag skulle skötas efter kommersiella principer vore statliga ingripanden en kränkning av den av liberalismen likaså omhuldade näringsfriheten.

3. Den *diktatoriska*² ideologin utgör ett fullföljande av den auktoritära. Medierna inte bara kontrolleras de skall, enligt en princip utvecklad av Lenin, verka i regimens tjänst. Ideologin tillämpades i mellankrigstidens fasciststater och dominerar numera inom socialistiska länder och skilda diktaturer på högerkanten.

4. Den *samhällsansvariga* ideologin har i sin tur utvecklats ur den liberala. Vad som skett är att det accepteras att frihet utan gräns inte leder till det godas seger och att pressen och etermedierna har en samhällsuppgift. De skall t ex ver-

ka för att alla samhällsgrupper blir hörda och att information om samhällets mål och värden når ut till alla medborgare. Fullgör inte medierna sin samhällsroll — medvetet eller på grund av t ex dålig ekonomi — är staten skyldig ingripa. Synsättet emanerar från en amerikansk pressutredning på 1940-talet.

Det inses lätt att många länder vandrat mellan olika ideologier — delar av Frankrike har om den tyska ockupationstiden medräknas t o m upplevt samtliga. Sverige har för sin del behärskats av 1, 2 och 4. Den svenska massmedieideologin var först auktoritär, blev 1766 för några år liberal,³ återfördes sedan successivt till den auktoritära fällan för att efter 1809—10 års ut- och inrikespolitiska kris på nytt få grundlagsfäst liberal utformning. Bekant är emellertid att friheten för decennier blev formell. Först efter hård strid — som här nedan skall utförligt redovisas och exemplifieras — blev den liberala ideologin mot 1800-talets mitt reellt etablerad. I samband med andra världskriget skedde sedan med ganska tvivelaktigt utnyttjande av vid det laget bortglömda paragrafer, diverse improviserade åtgärder och en dock aldrig tillämpad restriktiv lagstiftning ett återfall i ett av auktoritärt synsätt karakteriserat tillstånd. Efter kriget tilläts den liberala ideologin slå igenom med exempellös kraft i en ny tryckfrihetsförordning, som bar en liberal ideologis flesta kännetecken. Denna har emellertid som känt senare omvandlats därhän att det svenska massmediesamhället numera utgör en internationellt uppmärksammas prototyp⁴ för en av den samhällsansvariga ideologin präglad samfundsordning.

Så ter sig i snabbskissens form utvecklingen ur ett övergripande svenskt perspektiv på massmedieområdet. Att på detta vis pricka in var skiftena mellan olika synsätt ligger har sina fördelar, inte minst ur forskningsstrategisk synpunkt. Det kan nämligen förutsättas att övergången från en ideologi till en annan är resultatet av — kanske tidigare inte ens uppmärksammas — händelser eller strömningar på det politiska, ekonomiska eller sociala området i samtiden. Så har ju också övergången 1766 i Sverige från ett auktoritärt till ett liberalt klimat för pressen — manifesterat i tryckfrihetsförordningen av samma år — kunnat visas vara följden av de yngre mössornas sociala strävanden.⁵ Nämnda förordning har för övrigt betecknats som ”ett konstitutionellt rekord av imponerande slag” och var det andra genombrottet för en liberal grundsyn på pressen överhuvudtaget i historien. (Det första hade skett i England 1695 och det tredje följde i USA genom första tillägget till konstitutionen i början av 1790-talet.)⁶

Nästa, i grundlags form kodifierade ideologiskifte på tidningsområdet i Sverige, ägde rum ett halvsekel senare, 1810—1812. Medan såväl de händelser av ut- och inrikespolitisk art som föranledde förändringarna (kriget mot Ryssland, revolutionen i Sverige m m) som resultatet på det statsrättsliga fältet (grundlagskomplexet 1809—1814) blivit föremål för vetenskapliga undersökningar har ännu något samlat grepp över utvecklingen på pressens sektor av samhällslivet inte tagits. Det är som nämndes väl känt att den genomförda liberaliseringen tog decennier att få etablerad i det dagliga tidningsarbetet.⁷ Men hur striden kring t ex indragningsmakten rullade i gång och hur den kunde bli så förbittrad har inte utretts.

Avsikten är inte att här lösa denna forskningsuppgift i det större formatet. Tanken är snarare att som ett förarbete, via analysen av en konkret händelse, peka ut några av de väsentligaste faktorerna till att utvecklingen blev som den blev.

Vanligen tidfästas den moderna svenska pressens födelse till året 1830. Skälet är Aftonbladets grundande. Det var ju den tidningen som under den skrabulistperioden ledde kampen mot indragningsmakten och för tryckfriheten. En genomläsning av tidningen mot t ex 1830-talets slut visar att Aftonbladet emellertid syftade vida längre än så. I en artikel i augusti 1838 "Kungamakt, ministère och ministrar" propagerades bl a för att "ministerchefen" verkligen skulle leda regeringsarbetet och att regeringen skulle vara åsiktsmässigt homogent sammansatt och leda sitt ursprung från riksdagen — en sorts parlamentarism således.⁸

Som alla fasta avgränsningar i historien kan också angivelsen av Aftonbladets start som den svenska pressens födelse dras i tvivelsmål. Den titel som åsatts ett arbete om tidningen Argus' grundare Johan Johansson — "Den fria svenska pressens fader" — visar att enligt forskningens mening också 1820-talet bör höra till den åsyftade perioden.⁹ Det står dock klart att gränsen skall flyttas ännu ett stycke. Tankar sådana som de nyss ur Aftonbladet återgivna hade förekommit redan 1820 i den 1816 grundade tidningen Anmärkaren och föranlett kraftiga reaktioner från hovkanslerns sida.¹⁰ Också i andra tidningar påtalades förstnämnda år t ex att statsrådet borde vara ansvarigt för sina gärningar och inte, som fallet var, gömma sig bakom kungens rygg.¹¹

Den liberala eran hade inletts genom tryckfrihetsförordningen 1810. Men redan två år senare antogs på den nye tronföljarens, Karl Johans, förslag en ny grundlag på området. Tillvägagångssättet var direkt lagstridigt då den nya förordningen framlades och bifölls på samma riksdag. Händelsen var framför allt ett mått på kronprinsens prestige. Som skäl för ändringen angavs i propositionen rent ut att "den återskänkta frihetens första utbrott födde ett eller annat missbruk" som skapat "en oordning i samhället, som fordrade åtgärder till rättelse".¹² Vad som på inkonstitutionellt sätt tillskapades som botemedel var indragningsmakten, om vilken stor strid i det följande kom att stå.

Indragningsmakten som förekommit i Sverige under det gustavianska enväldets dagar var från början avsedd att förhindra förgripliga utrikespolitiska uttalanden. I realiteten kom den att användas som ett politiskt instrument mot den inrikespolitiska oppositionen. En bedömare¹³ har ansett sig kunna notera att förändringen inträdde just 1820. Från 1812 hade indragningsmakten använts åtta gånger, varav sju för det ändamål det ursprungligen avsetts — att förhindra förgripliga uttalanden i utrikespolitiken — och en gång på grund av utgivarens försummelse att anhålla hos hovkanslern om det nödvändiga tillståndsbeviset. Under samma period grundades mer än 50 tidningar enbart i Stockholm och av dem hade åtskilliga en klar inrikespolitisk profil.¹⁴ Fram till 1820, kan man våga sluta, var tryckfriheten oantastad vad gällde skrivelser om svenska förhållanden. "Missbruket" — om nu något sådant verkligen existerat

annat än i kronprinsens måhända av hågkomster från Napoleontidens Frankrike stimulerade fantasi — tycks ha försvunnit i och med tillkomsten av 1812 års strängare grundlag.

Efter året 1820 mångdubblades antalet indragningar men blev framför allt, som nämndes, till natur och orsaker annorlunda.¹⁵ Indragningarna betingades av den alltmer stegrade spänningen mellan Karl Johan, nu landets kung, och den liberala oppositionen. Frågan, som nedan blir angelägen att söka svaret på, blir vad som låg bakom den vändning som kan urskiljas i anslutning till decennieskiftet 1819/20. Det faktum att den förste bernadotten besteg tronen 1818 kan med största sannolikhet bortses från i sammanhanget. Hans inflytande var redan före regeringstillträdet så stort att han inte behövde dröja till maktskiftet för att förverkliga sina eventuella önskemål visavi den svenska pressen. Orsaken får sökas på annat håll.

II

De män — och det lilla fåtal kvinnor — som kring 1820 sysslade med tidningsutgivning hade av naturliga skäl till övervägande delen fått sin journalistiska skolning under den auktoritära regimens av censur m m kännetecknade period. Detta framtvängde ett sätt att skriva, i gåtor och med anspelningar och insinuationer, som syftade till att dupera granskarna. Särskilt populärt var att enligt franskt recept — man erinrar sig Montesquieus för genrens utformning mönsterbildande, anonymt utgivna "Lettres persanes" 1721 — t ex behandla förhållandena i ett främmande eller uppdiktat land medan det i själva verket var det egna villkor som skildrades. I samma riktning verkade förstås också en annan faktor: läsekretsarna var små och man skrev för en elit med en tämligen trång och för de flesta läsarna gemensam och franskpåverkad referensram. Det hörde till att hänsyfta på kända författare och deras verk och att anspela på andra för den bildade publiken välkända ting. För en sentida granskare medför detta stundom stora svårigheter att tolka och tyda den text tidningarna rymmer. De för varje 1700-talsforskare välkända problemen i detta stycke återfinns alltså under den för denna undersökning aktuella tiden. Enligt ett nyligen publicerat arbete skall samma skrivsätt ha förekommit så sent som ett par år in på 1840-talet, då indragningar inte längre förekom och indragningsmakten stod inför sitt avskaffande. Det rörde sig här uppenbarligen om en väl inrotad vana.¹⁶

En typisk exponent för 1810-talets nygrundade press är tidningen Anmärkaren, som utkom med sitt första nummer den 28 mars 1816. När tidningen här skall göras till föremål för en nära granskning är det, som skall framgå, inte bara för att den är tidstypisk. Den har gått till svensk presshistoria för sina insatser i Värmdöområdet, som nedan skall redovisas. Den dramatiska omkastningen i denna ruskiga mordhistoria har av flera bedömare åsatts rangen av en första klassens prestation: "en triumf för rättvisan och en heder för Sveriges tidningspress"¹⁷, "helt enkelt epokgörande"¹⁸, "den största triumfen i Anmärkarens historia, och det första exemplet hos oss på pressens makt"¹⁹ och "den

svenska pressens första stora seger”²⁰. De fyra omdömena är från år 1895, 1904, 1925 och 1968. Då det står utom alla tvivel att de tre sistnämnda inte representerar självständiga bedömningar utan bygger på den äldsta värderingen står och faller det positiva betyget med dennas korrekthet.²¹ Till detta blir anledning här återkomma. I detta sammanhang skall betonas att Anmärkarens insats i sagda mordaffär inleddes med att man i en artikel rubricerad ”Utdrag ur en resa till Kina” i förtäckta ordalag anklagade svenska polismyndigheter för tvivelaktiga och brutala metoder.²² Men, som den ene av nyssnämnda bedömare uttrycker det, artikelförfattaren hade ”genom den lekfullt fantastiska formen skyddat sig från varje lagligt ansvar”.²³ Nu kom inte samma penna att stå bakom alla skrivelser om Värmdömålet i tidningen. Det blev därför också utrymme för mera oförtäckta anklagelser mot och påpekanden om myndigheternas framfart. Men därmed blev också tidningen åtkomlig för ingripanden i en utsträckning som av tidigare forskning förbisetts.

Utgivningsbevis på en tidning med namnet Anmärkaren hade den 22 mars 1816 erhållits av Fredric Cederborgh. Bladet var först veckotidning, sedan halvveckodito. Redaktören var född 1784 på Östra Bors bruk i Bergslagen som son till brukets innehavare. Efter en bekymmersfri barndom och inte särskilt framgångsrika studier i Uppsala och Lund avlade han kansliexamen vid sistnämnda stads universitet 1801. Han gjorde sedan ämbetsmannakarriär i huvudstaden. Samtidigt odlade han ett författarskap som snart främst ägnades prosastycken och romaner. Efter mindre än ett decennium vid skilda verk tog han avsked för att enbart syssla med skrivandet. Hans romaner var klara succéer. De har karakteriserats som godmodiga satirer med motiv från samtidens Sverige.

1813 återvände plötsligt Cederborgh från hemorten till Stockholm. Han blev tjänsteman vid hovkanslerexpeditionen men skötte samtidigt boktryckeri- och förläggarrörelse från eget tryckeri. Han publicerade ytterligare ett par romaner och deltog i Grevesmöhlenska fejden. Några utpräglade politiska ambitioner hade han inte. Hans biografiska omdöme att han vid denna tid företrädde ”om också svagt, en politisk och social tendens” är talande nog.²⁴

Bedömningen av Cederborghs gärning ter sig emellertid inte problemfri. Skälet är att den mest inträngande granskningen som verkstälts, av Fredrik Böök, har avsatt två produkter som i vissa stycken skiljer sig avsevärt från varandra: dels en minnesteckning publicerad 1925 i Svenska akademiens handlingar, dels en artikel 1927 i Svenskt Biografiskt Lexikon. I den förra framställs Cederborgh genomgående som en handlingskraftigare och aktivare människa än i den senare. Trots att Böök t ex vid tolkningen av sitt objekts insatser i Anmärkaren kunnat bygga på ett ovanligt källmaterial — Fredric Cederborghs egna och med egenhändiga anteckningar om författarskapet till ”mera betydande artiklar” försedda exemplar av tidningen²⁵ — anstränger han sig påtagligt i den äldre biografien att övertolka dennes roll. Det sker bl a genom att han på basis av ”inre kriterier” anser det ”sannolikt” att Cederborgh också i andra viktiga sammanhang fört pennan. Till dessa väsentliga insatser vill han då räkna just Värmdömålet.²⁶

Det finns alls ingen anledning att bagatellisera Cederborghs prestationer i den egna tidningen. Men hans förnämsta bedrifter ligger där uppenbarligen på det estetiska, särskilt litterära området. Han publicerade t ex satiriska följetonger i original — och bland dem sina egna — vilket på den tiden var mycket ovanligt.²⁷ I sin senare levnadsteckning medger Bök också utan omsvep att Cederborgh, ”godmodig, odoktrinär och medgörlig”, knappast hade någon politisk äregirighet.²⁸ Det var medarbetarna som på det sistnämnda fältet gav Anmärkaren dess profil. Bland dem märktes i inledningsskedet några av Cederborghs umgängesvänner expeditionssekreteraren H A Lindgren, skriftställaren J M Stjernstolpe och C G Walberg,²⁹ vilken senare betecknande nog småningom skall ha blivit Karl XIV Johans handgångne man och utgivare av den konservativa huvudstadstidningen Granskaren.³⁰ De nämndas betydelse kan inte ha varit stor och Anmärkarens utgivning inställdes efter tolv nummer. Efter en paus på ett halvår kom tidningen i november 1816 på nytt i gång.

Och nu hade Cederborgh pålitligare och handfastare medhjälpare. En var den senare ryktbare Anders Lindeberg, den principfaste, ja, fanatiska liberalen, vars senare kamp mot kungen och den officiella presspolitiken gick till den svenska tidningshistorien. Vid den här tiden hade Lindeberg dels utgivit en egen kortlivad veckotidskrift, dels medverkat i P A Wallmarks Allmänna Journalen. Medarbetarskapet i sistnämnda blad tycks ha fortsatt parallellt med samarbetet med Cederborgh.³¹ Även om vänskapen med denne blev av nära och bestående karaktär är det därmed dock uppenbart att Lindebergs medverkan inte blev av det profilskapande slaget. Ett sådant omdöme gäller däremot i hög grad om en person som ungefär samtidigt med Lindeberg³² men med helt andra pretentioner och, bör det tilläggas, på helt andra villkor inledde samarbete med Anmärkarens redaktör: Georg Scheutz.

Denne var född i Jönköping 1785. Han studerade och avlade juridisk examen i Lund. Hans ämbetskarriär gick sedan via Göta hovrätt och det kungliga kansliet till en titulärbefattning som auditör vid Svea artilleriregemente 1814-1816. Han hade då redan länge bedrivit litterär verksamhet och publicerade 1816 den första i en rad Shakespeartolkningar.³³

Som litterär dagskommentator intog Scheutz från början en från tidens skilda meningsriktningar oberoende ställning och från ett principiellt ställningstagande för offentlig diskussion och fri kritikkraft var steget till publicistiken kort. Scheutz, som tidigt medarbetat ”för ro skull” i Anmärkaren med en och annan artikel³⁴ köpte 1816 Cederborghs boktryckeri. Från och med den 11 oktober 1817 framträdde han som medredaktör och delägare av tidningen. Överenskommelsen innebar att han och Cederborgh skulle dela såväl arbetet som inkomsterna lika.³⁵

Scheutz' ankomst medförde stora förändringar. Tidningen aktiverades, inte minst i politiskt avseende genom polemik mot andra blad. Den kom av samtiden att uppfattas som företrädande ett politiskt, liberalt program omfattande ”rätten till fri diskussion, frihandel, fritt arbete i motsats till skråväsendet, statsförmyndarskapets förminskande, offentlighet och rättvisa i lagskipning,

fordran på folkundervisning o s v".³⁶ En sådan genomförd insats var något helt nytt.

Att Scheutz låg bakom förändringen framgår inte minst av att han rent kvantitativt kom att dominera bladet. Under det första halvåret av samarbetet med Cederborgh skall Scheutz nämligen ha författat 35 halva nummer mot medredaktörens 5 och skaffat bidrag till 40 mot endast 29 för denne. Den snedfördelade produktionen bestreds visserligen i efterhand av Cederborgh³⁷ men då den uppenbarligen ledde till en omformulering av kontraktet i oktober 1819 tycks det dock ha legat något i saken. I den nya uppgörelsen fastställdes att Cederborgh skulle skriva och ansvara för de udda numren, Scheutz för de jämna. Den förre tvingades på så sätt att fylla sin kvot. Till varför det nya kontraktet tillkom just vid denna tidpunkt blir anledning att återkomma.

Den av Scheutz' inträde i redaktionen föranledda ändringen i Anmärkarens attityd var emellertid ett skifte mera av grad än av art. Några av de ämnen vars behandling skulle fästa allmänhetens uppmärksamhet vid bladet hade flitigt behandlats under den tid Cederborgh ensam haft ansvaret för innehållet. Inläggen hade dock då kännetecknats av ett godmodigare, försiktigare och mindre provocerande skrivsätt, gärna också i den förtäckta form som ovan exemplifierades med artikeln "Utdrag ur en resa till Kina". Cederborgh hade redan i Anmärkarens första nummer sagt sig vilja "dristigt giva till känna" alla "felaktigheter, missbruk eller dårskaper" man påträffade i samhället.³⁸ Och en genomgående linje alltifrån början hade då bli a varit observationer rörande myndigheternas och då särskilt polisens sätt att behandla samhällets småfolk. Hans motiv var, som t ex Böök påpekat,³⁹ inte någon genomtänkt princip eller samhällsuppfattning utan ett "helt vanligt, osammansatt medlidande". Också i den berömda insatsen i Värmdömålet fanns en av Cederborgh signerad inledning som bestod av en rad påtalanden av onödig brutalitet mot brottslingar.⁴⁰ Men denna humanitärt orienterade kriminaljournalistik — ett tema som, parentetiskt sagt, inte bara i Sverige hörde till de populära⁴¹ — fick med Scheutz' ankomst en målmedveten och tillspetsad form. Och som det i särklass bästa exemplet såväl på det nya sättet att bedriva nämnda form av publicistik som på skillnaden i synsätt mellan de två redaktörerna framstår Anmärkarens agerande i Värmdömålet.

III

Innan uppmärksamheten här vändes mot tidningen Anmärkarens insats i utredningen rörande dubbelmordet på Värmdön 1819 skall för ett ögonblick analysen av bladets journalistik just i denna affär fördjupas. Skälet är en önskan att belysa dels de aktuella artiklarnas presshistoriska betydelse, dels trovärdigheten hos den ovan angivna tidiga bedömningen som påverkat samtliga följande.

Georg Scheutz' artiklar i Anmärkaren om Värmdömålet uppges ha tilldragit sig stor samtida uppmärksamhet och deras berömmelse har varat in i senaste tid. Ett bra exempel på det senare är ett omnämnande i den 1968 av Leif Kihlberg

publicerade stora biografier över Aftonbladets grundare Lars Johan Hierta. Där berättas hur denne följt — och väl inspirerats av — det ”genombrott för kriminalreportaget i opinionsbildande press” som Scheutz medverkat till.⁴² I sin redovisning av källorna anger författaren att uppgiften om inspirationen från artikelserien — ”Scener från Värmdön” — baserats på omnämningen från två uppgivna källor.⁴³ Den ena är den av Karl Warburg författade tredje delen av Schück-Warburgs berömda litteraturhistoria. Där omnämns saken i följande allmänna ordalag:

”Det bekanta Värmdömålet år 1819, som berörde ett grovt rättegångsmissbruk med tortyr, gav anledning till ett kraftigt ingripande från denna tidning (:Anmärkaren), där Scheutz i sina Scener från Värmdön talangfullt skildrade sina intryck av rättegången. Denna händelse och det uppseende dess behandling i pressen väckte manade till en utvidgad publicistisk verksamhet.”⁴⁴

Den andra källan är Johan Mortensens arbete *Från Aftonbladet till Röda rummet*. Där förekommer Anmärkaren i bl a följande omdöme: ”Den betydelsefullaste artikelserie, som förekommer i tidningen, är *Scener från Värmdön*, i vilken öppet relateras alla de rättsvidrigheter höga vederbörande låtit komma sig till last i ett brottsmål, som då väckte stort uppseende.”⁴⁵ Om Hierta har Mortensen följande att förtälja: ”Liksom hela världen läste han i Anmärkaren om Värmdömålet, i vilket godtyckligheten och laglösheten i tidens rättskipning så skarpt framträdde. Det intryck, som denna händelse gjorde på honom förstärktes ännu mera, då han någon tid därefter med egna ögon upptäckte ett tydligt bevis på samma förhållanden.”⁴⁶

Två ting ter sig i sammanhanget angelägna att påpeka. Det ena är att det är märkligt att Kihlberg i biografien inte som källa utnyttjat Hiertas självbiografi, för övrigt befordrad till trycket i separat volym 1925. Där verifieras det uppseende Värmdömålet med Anmärkarens hjälp väckt i samtiden.⁴⁷ Den andra anmärkningsvärda omständigheten är att Warburgs och Mortensens framställningar, tryckta 1913 respektive 1905, med all önskvärd tydlighet står i ett beroendeförhållande till varandra. Detta framgår framför allt av att de båda felaktigt anger den scheutzska artikelseriens namn till ”Scener från Värmdön” när den i själva verket, vilket också Hierta i sin självbiografi uppger, hette ”Scener från Vaxholm” — i vilken stad nämligen Värmdö skeppslags rättegångar ägde rum. Sannolikt går därmed en linje av oreflekterat beroende från Mortensen via Warburg till Kihlberg. Man kan också våga påståendet att ingen av dem tagit del av artiklarna i mordaffären i original. Deras beundran för Georg Scheutz och hans journalistik samt deras påstående om att Hierta tagit intryck av denna måste komma någon annanstans ifrån.

Att denna ursprungliga källa är den som här ovan redan utpekats som upphov till senare bedömningar av Värmdömålet som den svenska pressens första stora framgång ter sig mycket sannolikt. Ursprunget till traditionen skulle därmed vara Birger Schöldströms uppsats *Wermdö-målet*, publicerad i uppsats-samlingen *Zigzag*. Minnen och anteckningar från 1895. Vid sidan av redan refe-

rerade positiva omdömen om mordaffärens betydelse förekommer där också en dramatisk skildring av Hiertas roll:

”På sin studentkammare i Upsala satt den tiden en yngling. Han läste Anmärkaren, nummer efter nummer, dess uppsatser, referat och reflektioner i Vermdömålet; hans händer knötos av harm vid de skildrade ohyggligheterna, hans ögon flammade av iver, allt efter som händelserna däri utvecklades, och hans hjärta jublade av glädje, när bladet kunde förkunna slutliga utgången — — — han visste att själv mer än en gång under sin långa levnad förtälja här-om. Då han såg det fria ordets makt i rättfärdighetens tjänst, lovade han sig i sitt inre att, så snart han i samhället finge någorlunda fast fot, ägna sitt livs verksamhet åt striden i detta ords led.

Och han höll sitt löfte, höll det till sitt fosterlands gagn och till sin egen ovanskliga ära — Lars Johan Hierta.”⁴⁸

Att alla dessa detaljer var fria fantasier säger sig självt. Det måste anses tveksamt om Schöldström, trots den antydande formuleringen, själv hört Hierta berätta om hur han reagerat inför Anmärkarens redovisning av Värmdömålet. Av Hiertas självbiografi framgår visserligen att han mycket väl erinrade sig att affären vållat uppståndelse. Men om det egna engagemanget säger notiserna ingenting. Hierta bekänner t o m att hans kunskaper om målet i viss utsträckning inhämtats i efterhand och då bl a av Georg Scheutz.⁴⁹ Slutsatsen förefaller given: Schöldström har i väsentlig grad tecknat på fri hand.

Mot denna bakgrund blir en angelägen fråga: hur märkligt var egentligen det av Scheutz åstadkomna reportaget från tingsalen i Vaxholm? Ett annat än viktigare spörsmål blir: hur står sig i andra, för eftervärldens bedömning av Värmdömålet viktiga led den schöldströmska skildringen? Att nämnde författare praktiskt taget ensam kommit att diktera efterföljarnas uppfattning har ju flerstädes ovan påvisats.

Beträffande Georg Scheutz’ artiklar kan direkt sägas att de står sig för en sentida granskning. Det ter sig inte på något vis egendomligt att deras genomslag i opinionen blev stort. Till såväl form som uppläggning fyller de i anmärkningsvärt hög grad moderna anspråk. De representerar ett stycke levande journalistik med nu 160 år på nacken.

Av speciellt tidningshistoriskt intresse är att Scheutz inledde sin serie ”Scener på Waxholm”⁵⁰ — som bara behandlade några men avgörande tillfällen i det dramatiska målet och ingalunda representerade allt vad Anmärkaren publicerade om affären — med några principiella kommentarer. De vittnar om att han noga övertänkt sin situation och att han var medveten om att artiklarna representerade någonting för svenska förhållanden nytt. Det får betecknas som signifikativt för det beroende av Schöldströms förstlingsskildring av affären som rätt att dessa synpunkter förblivit okommenterade av senare bedömare.

Scheutz’ serie omfattade fyra artiklar, av vilka den första infördes den 11 september 1819, åtta dagar efter det aktuella rättegångstillfället. Den inledande episteln är utformad som ett brev till en vän — ett vanligt grepp vid den aktuella

tiden — daterat klockan 10 på kvällen rättegångsdagen. Vid sidan av nyss citerade rubrik har Scheutz satt ett motto för sitt bidrag, hämtat från Shakespear och lydande "Speak of me as I am!"

Artikeln börjar med att för läsaren/adressaten förklara mottots berättigande och innebörd. Författaren sägs ha lovat vännen att efter bästa förmåga "låta denna dagens uppträden på ett någorlunda åskådligt sätt vandra förbi" dennes "själs ögon", ett löfte han fått anledning att ångra. Mottagaren förväntade sig nu säkert nämligen "en fullständig berättelse i kurialstil" men fick nu "hålla till godo att till och med se de juridiska beståndsdelarna av dagens sceneri — dramatiserade!" Så är nu en gång brevskrivarens vana och protokollen från rättens sammanträden kunde läsas senare. En jämförelse mellan de två skrivarterna skulle då tvärtom öka intresset för det skildrade. "Jag ville ej avskriva, utan avspegla vad som väckt min uppmärksamhet", poängterar författaren, som dock försäkrar att ett par närvarande vänner som fått läsa vad han skrivit förklarat sig villiga "bekräfta sanningen" i detta.

I dessa inledande rader beskriver Scheutz helt enkelt vad refererande journalistik — då som nu! — handlar om. Att i slående och kanske med nödvändighet subjektiv form förmedla en annan men därför inte oriktig bild av händelseförloppet. Så vitt känt är detta det tidigaste programmatiska uttalandet om journalistens roll i informationsprocessen i svensk presshistoria.

Men Scheutz går ett steg vidare. Han ställer frågan med vilken rätt man på angivet sätt kan ge sig till att "tillskapa ett protokoll över saken, som ej är Domarens protokoll". Och han besvarar den på följande sätt: då händelserna i tingshuset var offentliga och alltså via åhörarna kunde muntligt spridas till allt vidare kretsar kunde det inte anses felaktigt att, t ex via tryckandet av det brev brevskrivaren just skrivit till sin vän, ytterligare öka kännedomen om dessa. Så-dant skedde ständigt i England och Frankrike och varför skulle det då inte kunna ske i Sverige.

Efter att på detta sätt i det uppställda mottots efterföljd ha talat för offentlighetsprincipens välsignelser och berättigande ägnade Scheutz resten av brevet/artikeln åt att i form av återgivandet av ett i Vaxholm avlyssnat fingerat samtal plädera för juryinstitutionens fördelar vid behandlingen av brottmål — återigen med hänvisning till de positiva erfarenheterna från England och Frankrike. Som yttersta motiv anfördes att juryinstitutionen bättre motsvarade den av samtida liberalism omhuldade allmänna opinionen än den av korporativistiska hänsyn influerade domarkåren.

Mera rymdes inte i denna första artikel som upptog hela tidningens nummer. Men det får ändå sägas vara anmärkningsvärt att denna intressanta upptakt på artikelserien — ett tidigt ställningstagande till pressens roll i samhällspelet — inte observerats i litteraturen. Att det ensidiga utnyttjandet av Schöldströms tolkning av målets förlopp med förbigående av den bättre källan i form av Anmärkaren är orsak härtil torde vara fullt klart. Därmed är det dags att närmare granska nämnda tolkning.

Georg Scheutz' andra artikel i serien infördes först den 6 oktober, nästa en månad efter den första. Som nedan skall diskuteras kan det långa dröjsmålet ha berott på att tidningens redaktörer av skilda skäl medvetet skjutit på publiceringen. Av de mellanliggande numren av Anmärkaren var emellertid flera fyllda av annat material om den sensationella mordhistorien.

Artikel nummer två upptog också den hela det aktuella häftet, som emellertid var dubbelt så stort som det första — åtta kvartosidor mot — vilket också var det normala — fyra. Artikeln inleddes med en avslutning på det fingerade samtalet från den förra betraktelsen. Därefter skildras på ett medryckande och spännande sätt vad som skett på kajen och i tingshuset i Vaxholm den 3 september.

I affären hade — i korthet sagt — dessförinnan följande skett. I slutet på mars tidigare samma år hade torparen Gustaf Blomberg och hans hustru hittats mördade på Värmdön. Som skyldig till dubbelmordet hade gripits de mördades dräng Petter Andersson och, på hans egen angivelse, som medbrottslingar dennes föräldrar, torparen Anders Andersson och Anna Olofsdotter, och broder. De fördes alla till det beryktade Smedjegårdshäktet inne i Stockholm. Senare greps under brutala former också en yngre syster till förövaren samt en piga och hennes spädbarn av länsmannen på Värmdön, Carl Röösgren. Samtliga gripna erkände sig vid förhör skyldiga. Försök från statorparen Anderssons husbonde — kaptan Magnus Fredrik Leijonmarks på Finsta — sida att få besked om vad som lades dem till last m m lämnades av Röösgren utan avseende.

Rannsaking i målet ägde rum den 25 maj. Leijonmarck fick därvid klart för sig att hans statare och dennes familj blivit angivna respektive erkänt sig skyldiga sedan de grovt och systematiskt misshandlats under förhören. Då kaptanen till följd härav — tortyr hade som bekant i Sverige i repriser förbjudits under 1700-talet — ingrep i förhandlingarna ajournerades dessa. Då senare rykten av olika innebörd börjat gå i Stockholm och då Anmärkaren publicerat vissa handlingar i ärendet blev intresset bland allmänheten mycket stort. Den 3 september skulle målet på nytt ropas på i tingshuset i Vaxholm. Huvuddelen av Georg Scheutz' andra artikel handlar om vad som den dagen där tilldrog sig.

Till Vaxholm hade kommit nyfikna från Stockholm såväl land- som sjövägen. Många anlände med en av epokens stora sevärdheter, landets första och vid denna tidpunkt enda ångbåt, Amphitrite. Scheutz själv hade seglat ut från Stockholm tidigt på morgonen. Han hade vid ankomsten fått höra att länsmannen Röösgren, den som stått för de pinliga förhören, anmält sig sjuk och inte väntades närvara. Den nyheten spred Anmärkarens redaktör till de senare från huvudstaden anlända. Stämningen blev både snopen och upprörd. Likväl var tingsalen överfylld när förhandlingen började.

Scheutz skildrar livfullt hur äktheten i Röösgrens sjukanmälan drogs i tvivelsmål och att domaren, häradshövdingen Fröberger, övertalades att sända en närvarande läkare, vice länsmannen Södergren och ett par nämndemän till Röösgrens hem på Warp. Medan protokollsjustering från föregående rätte-

gångstillfälle och förhandlingar i annat mål pågick för läkaren och hans följeslagare åstad med Amphitrite för att "så vida intet slags äventyr därmed är förenat" beordra Röösgrens omedelbara inställelse i tingsalen.

Mästerligt fångar artikelförfattaren den spänning med vilken ångbåtens återkomst avvaktades. Hans samtal med några "kunskapsåskande personer", d v s medlemmar av hemliga polisen, avslöjar att dessa inte gillade att folk blandade sig i "det som inte angår dem". När ångbåten sent på eftermiddagen till slut siktas försummar Scheutz inte ens att taxera antalet förväntansfulla på kajen till 1000 personer. Artikeln slutar sedan när det är som mest spännande. Ty Röösgren var med ombord och inställde sig i rätten. Men just i det skede då förhandlingarna äntligen tycks kunna komma igång lägger Scheutz ned sin penna. Med asterisk finns i Anmärkaren tillagt (se strax citatet nedan!) att då uppgifterna om vad som därefter hände går isär har tidningens redaktör valt att uppskjuta publiceringen av fortsättningen "tills vidare". Nästa artikel dröjde också drygt två veckor och trycktes den 23 oktober. Man kan ställa sig frågan om det anförda skälet var den egentliga anledningen till uppskovet eller om det dramatiska händelseförloppet i sig manat till försiktighet. Ett möjligt svar skall diskuteras nedan.

Scheutz' andra artikel är häpnadsväckande modern, med väl tillvaratagna poänger och skicklig disposition av stoffet. Birger Schöldström, genom vars förmedling som visats alla övriga bedömare tagit del av händelsen, fann skildringen så "livlig" och "målande" att han — till eftervärldens båtnad och tydligen också till dess bekvämlighet — meddelade ett utdrag ur artikeln.⁵¹ Detta blev inte mindre än nära sex trycksidor långt. Det återgivna avsnittet är av största intresse.

En närmare granskning, främst i form av en jämförelse med originaltexten i Anmärkaren, visar att Schöldströms citat utgör en korrumpad version av Scheutz' artikel. Hans utdrag rymmer dels en lång rad formella brister i form av smärre tillägg, utslutningar och förändringar av formuleringar och interpunktion, dels — och vad värre är — justeringar som innebär en tendentiös korrigerings av innebörden. För att exemplifiera arten och graden av ingreppen återges här nedan i parallellställning de två texternas avslutning.

Anmärkaren 6/10

Äntligen hade ångbåten landat, och två sekunder därefter flög telegrafiskt genom hela den nyfikna svärmen, den underrättelsen att Röösgren vore ombord.

Kort därefter tågade han, beledsagad av vice kronolänsman Södergren, nämndemännen och hela folksvärmen, till tingshuset.

Schöldström s 190

Äntligen hade ångbåten landat, och två sekunder därefter flög telegrafiskt genom hela den nyfikna svärmen den underrättelsen, att Röösgren vore ombord.*

Kort därefter tågade han, ledsagad av vice kronolänsman Södergren, nämndemännen och hela folkskaran, till tingshuset.

— Röösgren är en axelbred, grovlemmad karl, och håller säkert sina 3 alnar, 8 tum i längd. Han har ett koppärrigt, blekt ansikte, och uttrycket däri är obeskrivligen kallt och tryggt.

Man berättade att läkaren och besiktningmännen funnit honom ligande; och att den förre icke med viss-het kunde tillstyrka hans inställelse, emedan detta berodde på de krafter Röösgren själv trodde sig äga; men att den på ångbåten medföljda prästman-nen, jämte några av det övriga sällska-pet, därpå gjort honom föreställning-ar, som förmått honom till det beslutet att inskeppa sig. Hade således Sö-dergren och nämndemannen ensam-me åtföljt doktorn, så hade Röösgren troligen icke kommit.

Urtima tingsrätten satte sig nu igen, och målet påropades, varvid Röösgren tog sin plats på högra sidan om dom-stolen, eller de kändes, bredvid justitiekanslerns ombud och actor borg-mästaren Carelli. Därpå fortsattes tingsgöromålen på följande sätt:

Domaren. Huru understår ni er, läns-man Södergren! att taga ångbåten, för att hämta länsman Röösgren?

Södergren. Då jag fick nyttja den, så trodde jag att det på det viset skulle gå fortast.

Domaren. Men jag befallde er att taga en båt och fyra man, och icke att draga med er en folksamling; mina befall-ningar är det ni skall lyda; ingen an-nans! — och ni kan lita på att jag skall ställa er under aktion, för det ni vågat göra vad jag ej befallt er!*

*Redaktionen har, genom personer som deltagit i ångbåtsfärden, förvissat sig om riktigheten av vad *hittills* blivit

Röösgren är en axelbred, grovlem-mad karl och håller säkert sina 3 alnar och 8 /! / tum i längd. Han har ett koppärrigt, blekt ansikte, och uttryc-ke-t däri är obeskrivligen kallt och tryggt.

Tingsrätten satte sig nu igen, och målet påropades. Innan det företogs, vände sig domaren till den kronobe-tjänt, som avhämtat Röösgren:

— Hur understår ni er, länsman Södergren, att taga ångbåten, för att hämta länsman Röösgren?

Södergren. Då jag fick nyttja den, så trodde jag att det på det viset skulle gå fortast.

Domaren. Men jag befallde er att taga en båt och fyra man, och icke att dra med er en folksamling; mina befall-ningar är det ni skall lyda; ingen an-nans! Och ni kan lita på, att jag skall ställa er under aktion, för det ni vågat göra vad jag ej befallt er!

*En tryckt relation säger, att Röösgren verkligen låg till sängs, då de utskicka-de anlände, och att det var den från

meddelat av ovanstående brev. Men som Red. icke funnit samma överensstämmelse i berättelserna om de vid den *följande* undersökningen förefallna uttryck, så måste det fortsatta införandet av detta brev tills vidare uppskjutas.

Vaxholm medföljande prästmannen som övertalade honom medfölja till tingsstället, en annan, att han i högönskelig välmåga, klädd i nattrock och med pipa, spatserade i sin trädgård.

Det framgår att Schöldström utelämnat det stycke i själva texten som inrymde den medreste läkarens tveksamhet. Han har vidare förbigått den i Anmärkaren insatta asterisken vars förra del poängterade bl a just vittnesmål om läkaren. I tidningen framförs inga tvivel om att länsmannen verkligen varit sjuk och legat till sängs. Schöldström däremot anför i sin på annat ställe i texten med asterisk tillagda passus att motstridiga uppgifter om Röösgrens hälsotillstånd förelegat. Han fördöljer vidare att den ene av de åberopade konträra utlåtandena om länsmannen på Värmdö är den av honom onöjaktigt citerade Anmärkaren!

Som svar på den andra nyss formulerade frågan kan då följande svar presenteras: Man undgår inte intrycket att Schöldström bemödat sig att framställa Röösgren i så osympatisk dager som möjligt. Den framställning om Värmdömålet på vilken senare litteratur med varierande grad av exakthet stött sig framstår därmed som i hög grad tendentiös. Att den vidare är bemängd med sakfel av såväl grövre som mera bagatellartad karaktär skulle vara lätt att påvisa men har här inte ansetts motiverat. Det torde däremot vara motiverat att ta upp målet och dess presshistoriska betydelse till förnyad, förutsättningslös prövning.

IV

I sin stora biografi över Karl XIV Johan har Torvald Höjer uppmärksammat den ökade aktiviteten från statsmakternas sida mot pressen under åren kring 1820. Höjer konstaterar att åtgärderna bidrog till att skärpa de inrikespolitiska motsättningarna men konstaterar i nästa stund att det också fötts en generation av tidningar och tidningsmän "av större djärvhet". Det förblir oklart vem han anser ytterst vara orsak till stegringen i den politiska temperaturen i Sverige åren efter Karl Johans tronbestigning — statsmakterna eller den liberala oppositionen.⁵²

Höjer avrundar sin framställning i det aktuella sammanhanget med att — en smula oförmodat om man betänker vad hans egen text handlat om — framkasta att det skulle "förtjäna en egen undersökning, i vad mån initiativet till indragningarna utgick från konungen själv eller från den irriterade och skandaliserade högbyråkratin kring honom".⁵³ Till detta kan sägas att en undersökning av Värmdömålet verkliga händelseförlopp, och Anmärkarens del i detta, med fördel kan ha en sådan övergripande målsättning.

Om källorna till Värmdömålet och andra här nedan observerade förhållanden kan sägas att rättegångshandlingarna, då affären föranledde dels dödsdom,

dels nådeansökningar och därmed av båda skälen prövades i Högsta domstolen, nu återfinns i Nedre justitierevisionens arkiv i Riksarkivet. Protokollen från förhandlingarna i såväl härads- som hovrätt publicerades dessutom i samtida uppmärksammade utgåvor. Detsamma skedde med protokollen från vissa andra kompletterande förhör med förhørsledare, vaktpersonal m fl.⁵⁴ I Anmärkaren publicerades vidare fortlöpande utdrag ur dessa och andra offentliga handlingar. I den ringa mån den tidigare forskningen utnyttjat rättegångsmaterialet har det utan tvivel skett i Anmärkarens version. En sentida bedömare har därjämte möjlighet att utnyttja uppgifter i JO:s ämbetsberättelse, privata och offentliga korrespondensserier, i den ymniga samtida broschyrfloran samt i pressen. Det har i denna framställning inte ansetts nödvändigt att med källhänvisningar dokumentera alla enskilda detaljer i målets faktiska händelseförlopp.

Torparen Gustaf Blomberg mördades av sin dräng Petter Andersson den 27 mars 1819 när de var sysselsatta med skogsarbete på Helsingholmen vid Värmdön. Om motivet nåddes aldrig klarhet. Liket gömdes i ett snår. Följande dag mördades också Blombergs hustru, vars kropp sänktes i sjön. Petter Andersson bodde sedan kvar i stugan med de mördade makarnas 4-åriga fosterdotter. Grannars frågor besvarades med att husbondefolket var på resa. Efter ett antal dagar fick Petter besök av sin yngre bror Anders, som avvikit från sin drängplats efter att ha stulit och sålt några famnar ved. Den yngre brodern hade dock aldrig underrättats om dåden på Helsingholmen. Bröderna gjorde därifrån sällskap till föräldrahemmet, torpet Granhatten på Finsta gårds ägor i Uppland. Petter hade därvid medfört bl a ett fickur och några klädespersedlar som tillhört de mördade. Vid ankomsten till föräldrahemmet hade den yngste sonen först hållit sig dold, då han av fadern, som kände till att han lämnat sin plats, förbjudits att vistas där.

Tidigt hade grannarna anat att allt inte stod rätt till på Helsingholmen och misstankar vändes omedelbart mot Petter Andersson. Hur dåden uppdagades är inte känt. Först den 19 april skedde den första arresteringen. Tre dagar senare blev affären offentliggjord. Det var tidningen Stockholms Dagligt Allehanda — parentetiskt sagt Sveriges första dagliga tidning vid grundandet 1769⁵⁵ — som publicerade en kungörelse från landshövdingen i Stockholms län.⁵⁶ Enligt denna hade Petter Andersson gripits och införts till Smedjegårdshäktet. Petter hade bekänt mordet och plundring av de mördades ägodelar men angett brodern som medstiftare och medbrottsling och föräldrarna, Anders Andersson d ä och Anna Olofsdotter⁵⁷, för delaktighet vid bytets gömmande. Det kom senare viss oreda åstad att kungörelsen felaktigt uppgav att de tre sistnämnda ännu inte arresterats varför de ohörda utpekades som brottslingar. I själva verket var de redan gripna. Vid förhör några veckor senare, sannolikt i närvaro av landssekreteraren von Sydow, erkände de också delaktighet i det som Petter Andersson uppgivit. Den sensationella affären med fyra anförvanter i samverkan kring ett dubbelmord väckte uppståndelse och avsky.

Om familjens arrestering hade herren till Finsta gård, Magnus Fredrik Leijonmarck, inte underrättats. Den blev känd för honom då torparparet saknades

i arbetet. Om Leijonmarck förekommer märkligt sparsamma uppgifter i de traditionella biografiska handböckerna. Spydiga kommentarer om honom finns i med Värmdömalet samtida brev, där han t ex omtalas som ”en lumpen karl, om vilken jag känner flera tvetydiga anekdoter”,⁵⁸ av personer som han av egna brev att döma umgicks med på vänskaplig fot.⁵⁹ I Elgenstiernas bekanta standardverk återfinns han med det för detta arbete förvånande tillägget: ”Lärer varit gift, men med vilken och om han hade barn är icke känt.”⁶⁰ Som nedan skall framgå kan dock inget klander riktas mot hans engagerade verksamhet i Värmdömalet — annat än från deras sida som hade något otillbörligt att dölja. Leijonmarck, som efter en normal officerskarriär tagit avsked som kapten vid 33 års ålder 1805, framstår i källorna som en orädd och rakryggad person, fylld av indignation över vad som hänt hans underlydande och deras familj och tjänstefolk. Det blev nämligen så att kort efter arresteringen av torparparet Andersson också deras 13-åriga dotter Anna, pigan Anna Kajsa och dennas spädbarn under brutala och förödmjukande former häktades och infördes till Stockholm.

Den som utförde gripandena på det under Finsta lydande torpet Granhatten var anmärkningsvärt nog länsmannen på Värmdön Carl Röösgren och inte ortens egen kronolänsman Granberg. Denne hade vid en tidigare undersökning på Granhatten inte funnit något graverande och låtit familjen förbli på fri fot. Leijonmarcks upprepade försök att brevledes bl a under adress landssekreteraren i Stockholms län få besked av Röösgren om orsakerna till och omständigheterna kring vad som skett hans tjänstefolk blev förgäves.

Om denne Röösgren finns få uppgifter bevarade. Enligt en okontrollerbar berättelse skall han ursprungligen varit en finländsk bonddräng, som under svensk-ryska kriget 1808-09 gjort svenska armén stora tjänster — dels som en av ledarna för ett bondeuppbåd, dels som räddare undan ryssarna av ett antal kanoner, som förts i säkerhet till Stockholm. Som belöning hade han av svenska regeringen fått kronolänsmansbefattningen på Värmdön.⁶¹

Enligt gällande förordning av 1810 skulle häktade personer ställas inför rätta senast tre veckor efter fängslandet. Det dröjde emellertid ända till den 25 maj, d v s för samtliga gripna mer än en månad, innan tingsrätten i Vaxholm sammanträdde till urtima session för att behandla det uppmärksammade målet. En sentida bedömare kan emellertid notera att rättegången i Vaxholm inleddes på dagen tre veckor efter det att s k kansliförhör eller Smedjegårdsförhör ägt rum med de anklagade. Dessa utfrågningar i trolig närvaro av bl a landssekreterare von Sydow, vilka kom att spela en stor roll för affärens vidare utveckling på grund av de begagnade metoderna⁶², kan möjligen ha tjänat som formell ursäkt för den utsträckta häktningstiden.

Tingsrättens session kom att sträcka sig över fyra dagar, 25—28 maj 1819. Leijonmarck fick nu träffa familjen Andersson och fick också höra att de fyra vuxna bekänt allt vad som lagts dem till last. Han begärde emellertid och fick av häradsrätten beviljat tillstånd att dels biträda dem under rättegången, dels i vittnens närvaro tala med dem. Efter vad Leijonmarck själv i efterhand uppgav var

det framför allt det faktum att de förövade dåden så illa rimmade med särskilt mannens och hustruns tidigareandel som fick honom att gripa in.

Detta blev affärens vändpunkt. Leijonmark fick snart klart för sig att Petter Andersson falskeligen angivit de sina sedan han dels pryglats, dels lovats att slippa den sk "järnkläningen", d v s hand- och fotbojor, hals- och midjering med tillhörande kedjor. Brodern Anders hade bekänt sin medverkan inför blotta hotet om misshandel medan föräldrarna först efter upprepade pinliga förhör "erkänt". Mot dottern och pigan fanns överhuvudtaget ingenting att anföra, då de utan att bekänna något utstått den behandling de utsatts för.

På rättegångens andra dag uppdagades under vittnesförhören att det "stöldgods" som återfunnits på Granhatten av Röösgren aldrig tillhört de mördade Blombergs och att den yngre Anders Andersson den dag mordet begicks befunnit sig långt från platsen för brottet. Senare framkom att en del dyrbarheter som inte kunnat återfinnas i Blombergs stuga ändå fanns där, gömda i ett lönnfack i en skänk där de uppenbarligen förvarades av de mördade själva. Innan dagen var till ände föll Petter Andersson till föga och medgav att han ensam begått mordet.

Under den tredje rättegångsdagen vågade till slut föräldrarna ta till orda och hävda att de var helt oskyldiga. När på fjärde förhandlingsdagen rätten beslöt ajournera målet för flera vittnens inkallande försattes visserligen dottern Anna och pigan Anna Kajsa på fri fot men tillhölls att som "på misstankar inblandade i målet" inställa sig vid följande rättegångstillfällen. Övriga medlemmar av familjen återfördes till Smedjegården.

Tingsrätten sammanträdde på nytt den 7 och 28 juni samt den 8 juli. Förhandlingarna kretsade nu bl a kring Leijonmarcks rätt att biträda de anklagade, vilken bestreds av Röösgren, och de anklagelser för tortyr som riktades mot den senare.

Den 8 juli och 3 augusti avdömdes målet, först i tingsrätt sedan i hovrätt. Petter Andersson dömdes att halshuggas, att mista högra handen och att steglas.⁶³ Då rätten inte övertygats om brodern Anders' och föräldrarnas totala okunnighet om hans förhåanden före och efter dåden drabbades också de.⁶⁴ Anders dömdes att slita 40 par spö — ett mycket hårt straff — att undergå uppenbar kyrkoplikt samt till ett år på fästning. Brödernas föräldrar dömdes till fängelse på vatten och bröd, mannen i åtta, kvinnan i tolv dagar. Anklagelserna mot Röösgren skulle bli föremål för särskild rättegång. Denne förblev emellertid på fri fot.

Redan innan domarna mot torparfamiljen avkunnats hade det börjat hända saker i det fördolda. Dagen före det sista tingsrättssammanträdet 8 juli hade Petter Andersson i Smedjegårdshäktet för fängelseprästen, komministern i Adolf Fredriks församling N J Wallin, återgått till sin ursprungliga version av händelseförloppet. Han vidhöll på nytt broderns och föräldrarnas delaktighet. Om detta underrättade Wallin omgående i ett "vördsamt memorial" landshövdingen i Stockholms län friherre Edelcreutz. På dennes uppmaning uppsökte Wallin ännu en gång Petter Andersson. I ett nytt memorial daterat den 9 augusti

ti meddelade komministern att den dödsdömde stod fast vid den senaste berättelsen. Båda handlingarna sändes till hovrätten men det är ovisst om ens det äldsta memorialet påverkat domen där.

Tidigare hade emellertid Leijonmarck i sin egenskap av de åtalades rättegångsbiträde i två långa inlagor till hovrätten relaterat en rad missgrepp från myndigheternas sida och besvärat sig över straffen för föräldrarna och sonen Anders. Påfallande är att såväl Wallins som Leijonmarcks andra skrivelse ingavs sedan Svea hovrätt i sitt utslag fastställt domarna. Man undgår nu inte intrycket att Värmdö-målet just vid denna tidpunkt, sensommaren 1819 (från slutet av juli till mitten av augusti), var på väg att bli någonting vida mera än ett uppmärksammat kriminalfall. Hittills hade Leijonmarcks ansträngningar legat på en nivå i samhället där torparfamiljen Andersson och deras pågoandar var huvudpersoner. Men nu höll den på att förvandlas till något för andra skikt i samhället högst oroväckande. Att Leijonmarck inte var omedveten om detta framgår av ett brev från dessa dagar av hans hand till den blivande fängelsereformatorn Clas Livijn.⁶⁵ Det framgår att man diskuterat målets fortsatta handläggande och att Leijonmarck behövde tid för att skaffa fram flera vittnen. Intressantast i episteln är dock att där noteras både att affären var det allmänna samtalsämnet i brevskrivarens umgängeskretsar och att han uttryckte en förmodan att rapport nu också avgått till kung Karl Johan.⁶⁶ Den sistnämnde skulle också senare dokumentera sitt engagemang, men om detta var följden av just det här noterade meddelandet är förstas omöjligt att veta.

Signifikativt nog är det vidare nu som Anmärkaren börjar intressera sig för Värmdö-målet. Trots att det Scheutz-Cederborghska bladet, som Böök visat, sysslat mycket med brott och rättegångar⁶⁷ hade tidningen endast innehållit några korta notiser om det uppmärksammade fallets utveckling. Nu inleddes en ström av artiklar som i mer än ett halvår blev ett stående inslag i bladet, ja, dominerade dess innehåll.

Alla dessa observationer sammantagna ger, som sagt, en bestämd vink om att målet fått en ny dimension.

Anmärkaren började så försiktigt med den ovan nämnda artikeln ”Utdrag ur en resa till Kina”, publicerad i numren av den 11 och 18 augusti. Den handlar om en mandarin som under jakten på en tjuv låter piska en hel folkhop utan att få fram syndaren för att sedan när bastonaden upprepas råka ut för att *alla* de pinade bekänner. Fredrik Böök har i sin biografi över Fredrik Cederborgh uttalat att det är ”mycket lätt att i denna kinesiska process igenkänna grunddragen av Värmdö-målet” och att porträttet av mandarinerna alldeles påtagligt erinrade om Röösgren.⁶⁸

Detta låter sig förvisso sägas. Men frågan är nog om inte titeln ”mandarin” och en av Böök inte observerad diskussion i den sist tryckta delen av artikeln om skillnaden mellan ”bättre” och ”sämre” folk samt om behovet av att med alla medel kunna hålla ”paket” i respekt siktar mot ansvariga högre upp i samhället. Det blir anledning att återkomma till frågan nedan. Sannolikt är det heller ingen händelse att två nummer — dels det som utkom mellan de två där

”Utdrag ur en resa till Kina” trycktes, dels ett något senare — helt dominerades av ett ordagrant återgivande av Leijonmarcks skrivelser till hovrätten⁶⁹ där alla ofullkomligheter i Värmdö-målets behandling räknades upp. Av största intresse är att notera att tidningen vid samma tidpunkt (25 augusti) fäster läsarnas uppmärksamhet vid vad som officiellt meddelats om affären i Posttidningen.⁷⁰ Särskilt inledningen av Anmärkarens refererande och kommenterande notis är värd att beakta:

”Den officiella artikeln angående Värmdö-målet — — — innehåller ett nytt prov på den faderliga omsorg, varmed Skandinaviens konung vakar över rättvisan, även om blott ett tvivel över dess vanvård lyckas framtränga till tronen.”

På ett annat ställe talades om att nämnda rättsaffär ju utvecklats på ett sådant sätt att det blivit ”värdigt en omedelbar skyddsblick från högsta ort”. Av formuleringarna kan man sluta att om tidningen, vilket mycket alltså talar för, nu deltog i jakten på personer som man betraktade som de verkligt skyldiga till övergreppen var man angelägen att betona att man ansåg sig ha kungen på sin sida. En påpasslig hänсыftning på ett berömt franskt rättsfall från 1700-talet inberar en ytterligare markering av bladets önskan i detta stycke.

Det fall som åsyftades gällde den kalvinistiske köpmannen i Toulouse, Jean Calas, som mot sitt nekande dömdes och avrättades 1762 för mord på sin son, som planerat att övergå till katolicismen. Hela Calas’ familj hade fängslats, hans egendom konfiskerades och domen hade inneburit att han råddbråkats till döds. Genom att Voltaire senare tog sig an saken togs fallet upp till ny prövning som ledde till en oskyldighetsförklaring. Att modern forskning⁷¹ ansett det friande utslaget tveksamt påverkar självfallet inte giltigheten i Anmärkarens anspelning.

Vad som föranlett uttalandet i Posttidningen var att på kung Karl Johans tillskyndan särskild observatör för Värmdö-målets fortsatta handläggning tillsatts vid Justitiekanslersämbetet sedan Svea hovrätts dom fallit den 3 augusti. Ämbetet hade velat klargöra att målet inte var avslutat. Dels hade besvär över utslaget inkommit — varmed måste ha åsyftats Wallins av landshövdingen insända och Leijonmarcks i fråga om avsikter konträra inlagor — dels hade tingsrättens undersökning blottat förhållanden som därstädes skulle bli föremål för prövning. Anmärkaren påtalade en smula uddigt att man inte kände till hovrättens överväganden ”emedan de många expeditioner, vartill protokollet ännu inom Hovrätten lärer behövas, gjort det för oss hittills otillgängligt”. Tidningen avrundade sin kommentar med att erinra om att de till Värmdö-målet knutna följdfrågorna skulle förekomma vid tingsrätten i Vaxholm den 3 september. Vad som då skulle behandlas var tre ting:

1. Av Leijonmarck väckt ersättningstalan för Anders Anderssons den äldre och hans makas räkning för arresteringen och behandlingen i fängelset.

2. Dito för dottern Anna och pigan Anna Kajsa.

3. Av landshövdingeämbetet väckt åtal mot Leijonmarck för orosstiftan.⁷²

Sistnämnda punkt som Anmärkaren uppgav vara baserad på länsman Röösgrens berättelser om Leijonmarcks uppträdande som familjen Anderssons rät-

tegångsbiträde i tingsrätten ger en första antydning om mellan vilka striden nu skulle komma att stå. I detta sammanhang bör påpekas att inga särskilda förbindelser mellan herren till Finsta och Anmärkarens redaktion finns belagda i här utnyttjat källmaterial. Leijonmarck omtalas med stor sympati i tidningen. Men att tidningen i det följande grundat sin journalistik på annat än den insyn i byråkratin och den tillgång till handlingar som fanns fastslagen i den i 1812 års tryckfrihetsförordning garanterade offentlighetsprincipen kan alltså inte påvisas. Nämda princip hade ju viss tradition i svenskt samhällsliv.⁷³

Mindre än en vecka senare och bara två dagar innan tingsrätten i Vaxholm skulle inleda den nya rundan i Värmdöområdet innehöll Anmärkaren första avsnittet av en artikel som på ett avgörande sätt angav vad man ansåg att diskussionen rörde sig om. Rubriken var "Om det allmänna tänkesättet", vilket begrepp angavs betyda "summan av de flestas förstånd och samvete".⁷⁴ Artikelns huvudtema var att förståndet kunde missledas men aldrig samvetet. Därför kunde allmänna tänkesättet lätt fela i sitt omdöme om det sanna, "i synnerhet hos obildade folkslag", men aldrig i omdömet om det rätta. Vad som skilde den allmänna meningens verkningar i skilda länder var kunskapsnivån. Om en uppsatt person i ett outvecklat land begick en orättvisa blev kanske resultatet att huvudstaden tändes på. I länder som England, Frankrike, Tyskland, Nederländerna, Danmark och Sverige fanns däremot redan en kunskap som förhindrade rättelser via "politiska jordbävningar". Rättvisan skulle i längden aldrig låta föreskriva sig andra lagar än naturens.

Denna kärleksförklaring till naturrätten gavs i artikelns senare fortsättning en turnering innebärande att i ett fritt och bildat land var tidningarna för landets regent den allmänna opinionens spegel, där denne kunde se vad som rörde sig i folkdjupet. Med denna utformning blev en speciell passus av stor betydelse och förtjänar att här återges:

"Med denna egenskap av allmänt förnuft och allmänt samvete, är det klart att Allmänna Tänkesättet skall hatas av dem, vilkas handlingar eller syften äro oförenliga med förnuft och samvete. Hierarkin (i prästerskapet) som vill härska på jorden i himlens namn; Aristokratin, som vill inbilla folken att hennes arbi-trage (:godtycke) med deras välfärd och hennes usurpationer av gemensam rätt utgöra grundvalen för det allmännas sällhet och tronernas bestånd; dessa tvenne fraktioner skola alltid hata ett tänkesätt, som med tusen röster förkunnar dem att deras önskan är orättvis, deras föregivanden osanning; de skola alltid frukta att Regenterna snarare kunde tro dessa tusende röster, som ropa ur fjärran, än de få, som viska i hovluften. — — —. Men om det oftare hände, vad som tyvärr så sällan händer, att Regenterna i historiens stora bok sågo vad forskaren ser däri: det förflutnas lärdom åt det tillkommande, forntidens teckning av den tid som är; så skulle de se falskheten och lömskheten i dessa liseriets föregivanden, så skulle de se: Att intet Folk i massa ännu störtat någon tron, och att intet bland folket gängse Allmänt Tänkesätt ännu var riktat mot Regenten själv, utan alltid mot odugligheten hos hans styrelses organer: att det tvert-

om endast varit Hierarkin eller Aristokratin — — — som omstörtat troner och våldfört sig på Regenter.”

Till denna gruvliga salva mot etablissemanget och byråkratin kan man foga två kommentarer. Om det var sant som sagts⁷⁵ att den svenske kungen lät föreläsa för sig ur de svenska tidningarna lär han härefter inte ha behövt tvivla på var Anmärkaren hade sina angreppsmål. En synpunkt som senare här kan ha sitt intresse i samband med besvarandet av frågan om vem som låg bakom det hårdnande presspolitiska klimatet i landet.

V

Den 3 september 1819 inleddes den nya serie rannsakingar som aktualiserats av Värmdöålets utveckling. Det var detta rättegångstillfälle som på ett så lysande sätt skildrades i Georg Scheutz' artiklar, det var nu länsman Röösgrens dramatiska hämtning med ångbåten utspelades inför en stor publik. Som framgått var det annars inte mycket som blev utträttat i själva målet den dagen. Ty när huvudpersonen väl inställt sig i rätten beslöts att utredning om vad som sig i Smedjegårdshäktet hade tilldragit skulle verkställas.⁷⁶

Bara tre dagar senare skickade den dödsdömde Petter Andersson en nådeansökan till kungen. Det var ett märkligt aktstycke. Det utmynnade nämligen bara i en anhållan om att hans döda kropp efter avrättningen ”finge i jord nedgrävas, till undgående av allmänt åskådande”, d v s att från det utdömda straffet steglingen skulle slopas. Det var texten i övrigt som var det mest anmärkningsvärda. Här framförde Petter Andersson nämligen på nytt sina anklagelser mot brodern — för medverkan vid mordens begående — och föräldrarna — för kännedom om planen för mordens utförande. Om skälen till återgången till den tidigare versionen anfördes att han av Leijonmarck och andra överröstats vid tingsrättsförhandlingarna och att han senare plågats av samvetskval över att de ”som utgjutit samma oskyldiga blod” som han och var ”lika straff” värda skulle gå fria.

Det fanns en omständighet förknippad med Petter Anderssons nådeansökan som inte undgick de initierade i samtiden. Den var insänd av landshövdingen i Stockholms län, friherren Daniel Edelcreutz.⁷⁷ Det innebar att avsändaren var samme person som förekommit i samband med komministern Wallins intyg från juli och augusti om Petter Anderssons ändrade uppgifter, vilka troligen inkommit till hovrätten när dess utslag redan fallit. Edelcreutz var som landshövding ansvarig för rättskipningen inom länet och därmed ytterst också ansvarig för Röösgrens gärningar.

Anmärkaren markerade klart att man uppfattat sammanhanget mellan skrivelserna. I numret av den 15 september publicerade man i tur och ordning Petter Anderssons en vecka tidigare till kungen inkomna nådeansökan samt Wallins vördsamma ämbetsmemorial av 7 juli och 9 augusti samt knöt an med några ironiska kommentarer om vad som egentligen var sant i det märkliga målet.

Några formuleringar antyder vad man själv hade för uppfattning:

”Vad som är visst är emellertid att detta mål blivit en sak av den högsta märkvärdighet, och denna *förfärliga märkvärdighet* har ännu ej nått sin höjd.”

”Vilka äro de skäl, varmed han vill styrka att föräldrarna varit medverkande, då varken under rannsakingen något sådant skäl kunnat framskaffas eller ens nu blivit av honom uppgivet?”

Tidningens förstuckna påståenden om att affären hade högre höjder — underförstått: i samhället — att nå och att Petter Andersson för egen del saknade skäl att begära förnyad prövning skulle senare besannas. Om nådeansökans tillkomst kan redan här sägas att den i färdigt skick upplästs för honom i Smedjegårdshäktet av vaktpersonalen och att han i utbyte mot undertecknandet med sitt bomärke fått öl, brännvin, extraförplägnad och pengar.⁷⁸

Kort efteråt inkom till Kungl Maj:t ännu en nådeansökan.⁷⁹ Den gällde Anders Andersson den yngre och rörde mildring av det honom ådömda straffet. Därmed återstod för Högsta domstolen knappast något annat än att begära att Hovrätten upptog målet till förnyad granskning. Under flera månaders tid kom Värmdömålets utveckling därmed att äga rum på en rad olika plan. För överskådlighetens skull ter det sig lämpligast att behandla händelseförloppet på varje nivå separat.

På tingsrättsnivå var det numera länsman Röösgrens gärningar som stod i centrum. Undersökningarna om vad som i häktet hänt de i Värmdömålet arresterade personerna inleddes den 27 september inför Norra förstadens västra kämnärsrätt.⁸⁰ Inför denna framträdde dels som representant för justitiekanslersämbetet vice häradshövdingen C Kindelius, dels som ombud för de häktade kapten Leijonmarck. Den förre inlämnade till rätten ett memorial av innebörd att han mot bakgrund av vid tingsrätten i Vaxholm framkomna uppgifter inför denna rätts nästa sammanträde önskade få kalla till förhör komminister Wallin, stadsfiskalen Krook samt ett antal namngivna medlemmar av vaktstyrkan och arresteranter i Smedjegårdshäktet. Kämnärsrätten biträdde häradshövdingens begäran. Förhören ägde sedan rum i Smedjegården den 9 och 11 oktober i närvaro vid sidan av kämnärsrättens medlemmar av t f justitiekanslern E J Bergenschöld, Kindelius, Leijonmarck, de numera frisläppta makarna Andersson och Röösgren. Förhandlingarna inleddes med att Leijonmarck föredrog en skriftlig redogörelse som detaljerat återgav vad torparparet sagt sig ha fått uppleva i häktet. Av denna framgick att Anders Andersson först kort efter ankomsten till Smedjegården i närvaro av landssekreteraren von Sydow, Röösgren, vaktmästaren Grönberg m fl förhörts om var det på Helsingholmen stulna godset fanns. Då han förklarar sig sakna all kännedom om något stöldgods hade han hotats med stryk av såväl landssekreteraren som länsmanen. Följande dag hade han också i Grönbergs rum och i närvaro av denne och vaktmästaren Ekström misshandlats så svårt att medfångar i efterhand taxerade hans rygg som värre därän än arresteranters som slitit 40 par spö. Den som slagit var Röösgren och redskapet en kapp med repknutar i änden. Också hustrun Anna Olofsdot-

ter utsattes för samma misshandel, varvid bl a stadsfiskalen Krook varit närvarande. Handgripligheterna hade inletts med vad Leijonmarck beskrev i följande ordalag:

”Då fattade Röösgren henne i håret och slängde henne omkring i rummet, varunder han gav henne flera hårda stötar i huvudet med knytnävarna. Under denna behandling avdånade Anna tvenne gånger, eller som hon själv förmålt, föll ned och kände inte till sig, men väcktes varje gång därigenom, att Röösgren fattade henne i håren och ryckte opp henne igen.”

Även i Anna Olofsdotters fall hade medfångar i efterhand konstaterat att hennes rygg såg värre ut än deras som genomgått reguljära straff.

Inför kämnärsrätten och övriga nämnda personer vitsordade Andersson och hans hustru Leijonmarcks skildring medan Röösgren bestred alla uppgifter om misshandel. Härefter vidtog vittnesförhören som alltså kom att sträcka sig över två förhörstillfällen. Av protokollen framgår att flera av de inkallade fångvaktarna och arrestanterna var oanträffbara på så avlägsna orter som Finland och Livland. En var t o m avliden. Genomgående var det annars så att vaktpersonalen bestred medan de i häktet insatta verifierade att misshandel skett. Röösgrens försök att anföra jäv mot bl a Grönberg och några av arrestanterna ogillades av rätten.

Den 15 oktober kom målet mot Röösgren före i Vaxholm i närvaro av JK:s representant och Leijonmarck. Även denna gång var publiken fulltalig. Protokollen från förhören på Smedjegården upplästes. Som avgörande punkt framstod nu att vaktmästaren Grönberg hörd under ed bestyrkte länsmannens uppgift att väl hårda ord men ingen misshandel förekommit. Vid handgripligheterna mot Anna Olofsdotter hade emellertid också som nämnts stadsfiskalen Krook varit tillstädes. Då Leijonmarck begärde dennes hörande meddelades att han fortfarande vistades på annan ort. Kaptenen trodde sig dock veta att detta innebar att han i själva verket fanns i Röösgrens bostad på Warp. Hela proceduren från det tidigare tillfället upprepades nu! En båt — dock inte Amphitrite — sändes iväg och återkom mycket riktigt med stadsfiskalen. Efter diverse undanflykter vidgick Krook vad som tillvitats Röösgren, som förklarades häktad och infördes till Smedjegården. Vad han kunde anklagas för var misshandeln samt gripandet av paret Anderssons dotter Anna och pigan Anna Kajsa. För häktningen av övriga familjemedlemmar kunde han förete order från landshövdingeämbetet.

Länsman Röösgren och vaktmästaren Grönberg dömdes senare till fästning, böter och att utge skadestånd till de misshandlade och frikända medlemmarna av familjen Andersson. Samtidigt nedlades den talan den förre fört mot Leijonmarck. Anmärkningsvärt är att såväl Röösgren som Grönberg ganska snart och med kort mellanrum avled i fängelset, den förre på nyåret 1820, den senare, som häktades i mars 1820, kort efter fängslandet.⁸¹ Om dödsorsaken har forskarna spekulerat. Gissningar om att det rört sig om självmord har inte kunnat verifieras.⁸² I samtida press sägs bara att folkstämningen mot Röösgren var så

hätsk att han vid transport mellan Smedjegården och hovrätten — där samtidigt målet mot bröderna Petter och Anders pågick — misshandlades av folkmassan.⁸³

Händelseförloppet i det parallellt med Smedjegårdsaffären i högre instans handlagda egentliga Värmdömålet blev inte mindre dramatiskt. Skillnaden var framför allt att undersökningen av bröderna Anderssons motstridiga versioner, som skall framgå, av naturliga skäl men till somligas uppenbara missnöje skedde mera i skymundan.

Sedan Högsta domstolen efter Petter Anderssons märkliga nådeansökan m fl skrivelser återförvisat affären till hovrätten togs den där upp till förnyad prövning. Det skedde vid förhöret den 5, 8 och 11 oktober. Petter Andersson vidhöll vid de två första tillfällena, ehuru hårt ansatt av hovrättens ledamöter, sina anklagelser mot brodern och föräldrarna. Vid det sist nämnda förhöret, som skedde samma dag som undersökningarna i Smedjegården avslutades, bekände han emellertid redan vid sessionens början att angivelserna var falska och att han med de förnyade anklagelserna mot sina närmaste uppnått fördelar i fråga om behandling, förplägnad etc i häktet. Man får inte förtänka hovrättens ledamöter att de inte ansåg sig utan vidare kunna tro på hans ord. Man föranstaltade därför nu om ytterligare vittnesförhör med vaktbetjäningen i Smedjegården, med personer som framträtt inför tingsrätten och med orsbefolkningen ute på Värmdön. Vid dessa rannsakingar, som ägde rum 10, 11 och 19 november, gick man dock inte in på frågan om de yttersta orsakerna till Petter Anderssons olika ståndpunktstaganden.⁸⁴ Skälet härtill finns anledning att diskutera senare nedan.

Sedan hovrätten sålunda utfört den nya utredningen överlämnades målet till högsta domstolens slutliga avgörande. Det föll på nyåret 1820. För Petter Andersson fastställdes det ursprungligen utmätta straffet. Hans föräldrars frikännande konfirmerades likaså. Brodern Anders frikändes också från allt ansvar för mordet, även om högsta domstolen in i det sista markerade sin tveksamhet.⁸⁵ Man tyckte t ex det var egendomligt att han inte reagerat när vid brödernas gemensamma avfärd från Helsingholmen de mördades minderåriga fosterdotter och kreaturen lämnades vind för våg. Var inte det i själva verket ett tecken på att han kände till att Blombergs inte längre fanns i livet? Men domstolen valde alltså att i det avgörande ögonblicket fria hellre än att fälla. För sin stöld av ved från den husbonde han förlopit dömdes dock Anders Andersson den yngre till 24 dagars fängelse på vatten och bröd och en söndags kyrkoplikt. Straffet gick kort därpå i verkställighet.

Men därmed var Värmdömålet inte ett avslutat kapitel. Som framgått hade affären väckt stor uppmärksamhet. Diskussionens vågor gick höga och kom att leda till rättsliga ingripanden av annat slag. Mordhistoriens slutvinjett utspelas därmed på de för denna framställning intressantaste planen: de presspolitiska och samhällliga.

Huvudstadens publik hade också fått rika tillfällen att under de för fallets utveckling så dramatiska höstmånaderna följa dess förlopp. I informationproces-

sen spelade Anmärkaren en roll, som innebar ett fullföljande av den aktionslinje som Georg Scheutz lagt ut under fallets första och ovan redan observerade skede.

I slutet av september inledde bladet enligt förut givet löfte⁸⁶ en publicering i tre hela nummer⁸⁷ av utdrag ur de vittnesmål som antingen i form av förhørsprotokoll eller vid vederbörandes personliga inställelse redovisats inför tingsrätten i Vaxholm under rannsakingen av familjen Anderssons medlemmar. Anmärkaren avslöjade att planer varit å färde att låta trycka protokollen in extenso men att "man" — vem det nu var som dolde sig bakom detta begrepp — "på förfarna Bokhandlares råd" måst övergiva tanken. Vinsten av den tänkta separatpubliceringen hade avsetts gå till Petter Anderssons föräldrar.⁸⁸ Samtidigt pågick som ovan sagts Scheutz' artikelserie "Scener på Vaxholm" där det dramatiska överflyttandet av intresset på tingsrättsnivå på Röösgrens person skildrades. I mitten av oktober kunde Anmärkaren vidare meddela att Petter Andersson inför hovrätten nu återtagit anklagelserna mot brodern och föräldrarna.⁸⁹

Intressant är att det var mitt under denna publicistiska offensiv som en omformulering av kontraktet mellan de två redaktörerna Cederborgh och Scheutz (se ovan s 260) ägde rum. De bedömare som noterat förändringen har enbart satt den i samband med att den senare var missnöjd med kollegans arbetsinsats. I själva verket var det så att det tvärtom var Cederborgh som började dra öronen åt sig. Vid sidan av bestämmelsen om att de skulle redigera vartannat nummer bestämdes nämligen att om Scheutz orsakade bladets indragning skulle han vara skyldig att utge en ny tidning, Anmärkarne. På en sådan hade han också skaffat sig tillståndbevis. Det nya kontraktet skulle också övergå till att gälla den nya skapelsen för den händelse skiftet till en ny tidning skulle behöva effektueras.⁹⁰ Det ligger nära till hands att se kontraktsrevisionen som ett tecken på inbördes oro eller oenighet om verksamhetens bedrivande. Som strax skall framgå bestyrker senare händelser denna misstanke.

Den 17 oktober infördes den sista artikeln i Scheutz' serie från Vaxholm. Röösgren var därmed dömd och avförd till Smedjegården. "När allt var slut", skriver Scheutz, "gick jag ned till stranden; vädret var ganska vackert, och jag råkade där en man, vilken högt yttrade sin fägnad över denna saks utgång." Under det fortsatta samspråket enades de båda om att i ett mål av denna karaktär, där livsstraff hotat oskyldigt angivna, samma straff borde utdömas åt dem som, vare sig det varit fråga om tortyr eller mindre brutala medel, sökt "bringa oskyldiga på stupstocken". Denna försiktiga anspelning på att det bredvid Röösgren skulle finnas andra som vore lika klandervärda och därmed skyldiga som han återkom en vecka senare, i lika försiktig form. I tidningen infördes då utdrag av ett från Linköping avsänt brev till redaktionen — vem brevskrivaren var meddelades dock inte, om han nu inte hörde hemma på Anmärkarens egen redaktion.

Efter en inledning bestående av konstaterandet att Värmdöålet blivit en nationalangelägenhet och av reverenser för såväl Anmärkarens frimodighet som "den ministers liberalitet, på vars godtycke existensen av dagblad och periodika

beror" övergick författaren till att klandra redaktionen för ofullständigheten i rapporteringen om affärens utveckling. De i landsorten boende läsarna kände sig i synnerhet drabbade. Vad man särskilt i provinsen saknade var kunskaper om vem som utställt de arresteringsorder Röösgren uppvisat och "befallt en sådan himmelsskriande olaglighet". Och vad var motiven till Petter Anderssons falska angivelser mot sina närmaste? Hur avancerade Justitiekanslersämbetets undersökning? Brevet slutade med en önskan och förhoppning om att "inga motiver måtte givas nog mäktiga" att förhindra att allmänheten upplystes på dessa punkter.⁹¹ Den omständigheten att innehållet också anknöt till tongångar som redan åtskilliga veckor tidigare avhörts i tidningen talar för att författaren hörde hemma på redaktionen.

Det bör sägas att det ingalunda endast var i Anmärkaren som intresset för och diskussionen om det på sensationer rika kriminalmålet hölls vid liv. I början av november publicerades protokollen från undersökningen om vad som hänt på Smedjegården.⁹² De hade tryckts på Johan Imnelius' tryckeri, okänt på vems initiativ. Uppenbarligen ansågs de innehålla så mycket läsvärt stoff att några "förfarna Bokhandlare" denna gång inte behövt avråda. Vid samma tid innehöll den av den konservative och kungen närstående P A Wallmark utgivna Allmänna Journalen i Stockholm ett inlägg rubricerat "Reflexioner i anledning av det så mycket omskrivna Värmdömålet". Det hade, om de många artigheterna om kungens, Anmärkarens m fl insatser skalas bort, karaktären av maning till moderation. En vist begagnad tryckfrihet sågs med välbehag i kungens råds-sal, men överdrifter fanns ingen anledning till då påtalade missförhållanden var sällsynta i Sverige. Personer som i likhet med vad som skedde i andra länder tänkte sig driva nedriga misstankar "såsom näringsfång" skulle här mötas av ovilja.⁹³

Maningen — om den nu var en sådan — kom för sent eller nonchalerades. Redan följande dag inledde Anmärkaren en lång artikelserie — att den skulle kunna vara författad av någon annan än Georg Scheutz ter sig otänkbart — "Om arbiträra arresteringar" — införd 10, 13, 17 och 20 november 1819. Den utgjorde en utförlig och oförskräckt redogörelse för vilka möjligheter som fanns för ämbetsmän att av godtycke avgöra om lagen skulle gälla lika för alla eller vara "ett spindelnät, som fångar myggorna, men låter getingarna fara obesvärade fram". Av fyra eller fem höga svenska herrars vilja berodde rättssäkerheten och av dem var det bara justitieombudsmannen som hade följder att befara då han fick förtroendet förnyat vid varje riksdag. Den framförda tesen om existensen av fall av godtycklighet exemplifierades — dock inte med Värmdömålet. Att man bland de lagfarna och allmänt kunniga i landet ägde kännedom om detta var självklart. Och om man nu nyligen i offentligt tryck ifrågasatt nyttan av alla påpekanden om våld och tortyr — sannolikt syftades på Allmänna Journalens inlägg — så var svaret lika självklart: "En liberal tidnings ändamål är ej att säga en och annan vad han vet förut; men väl att säga alla vad alla icke veta och likväl borde veta" och som illustration till denna målsättning tillades att säkert många som följt Värmdömålet trott att Petter Andersson och

Carl Röösgren var styckets bovar. Hur många var det som vetat att den senares arresteringsorder på fyra oskyldiga personer varit undertecknade av landshövding Edelcreutz och landssekreteraren von Sydow?

Efter att med detta direkta utpekande av två höga ämbetsmän ha slängt all försiktighet över bord och visat att man ville leva som man lärt att en liberal tidning borde leva avrundade artikelförfattaren med följande djärva ord:

”Vi hava slutat detta ämne, och sagt allt därom, som vi hittills ansett nyttigt att säga. Vi ärna ej återkomma därtill så snart, av det skäl att allt enahanda är tröttsamt; men trygga vid Tryckfrihetslagen, den vi tror oss känna, skola vi ej heller av någonting låta hindra oss att åter behandla detta annars oangenäma föremål, om vi anse omständigheterna fordra det.”

Det är inte svårt att känna aktning för en sådan dristighet och för känslan i formuleringarna. Respekten ökar om man lär känna vad som samtidigt skett på annat håll.

VI

Sista avsnittet av Anmärkarens artikel om de godtyckliga arresteringarna infördes 20 november 1819. Fem dagar tidigare hade hovkanslern Gustaf af Wetterstedt, den medlem av statsrådet som hade att övervaka att tidningarna efterlevde tryckfrihetsförordningens bestämmelser och att utöva indragningsmakten, skriftligen hos överståthållaren i Stockholm begärt kvarstad på en samma dag på Elméns och Granbergs Boktryckeri utkommen skrift.⁹⁴ Beslaget skulle utföras såväl på tryckeriet som i boklådorna. Skriftens titel var ”Försök att omvända opinionen i frågan om Röösgren och tortyr. Det höglofliga Justitie-Kanslers ämbetet tillägnat”. Redan samma dags eftermiddag rapporterade överståthållarämbetet om utgången av aktionen.⁹⁵

På tryckeriet hade upplysts att den tryckta upplagan var 1000 exemplar, av vilka endast 6 fanns kvar där. Vid senare besök i de tre boklådor dit skriften levererats fick man bara händerna på 461 av resterande 994 exemplar. Hela 533 häften hade till följd av ”stark avsättning” alltså redan kommit i omlopp. Följande dag översände Wetterstedt ett exemplar till Justitiekanslersämbetet, som föranstaltade om åtal av författaren. Denne visade sig, sedan boktryckaren företett namnsedel för den utan författarnamn utgivna skriften, vara juristen Sven Lorentz Theorell. Därmed inleddes en rättegång som avgjordes först ett år senare av Högsta domstolen. Detaljerna i målets handläggning saknar intresse. Theorell frikändes av juryn, och hans besvär mot myndigheternas agerande på olika nivåer ogillades.⁹⁶

Theorell var jämte den mera kände brodern Johan Peter bland tidens mest stridbara liberala tidningsmän.⁹⁷ Tillsammans skulle de på nyåret 1820, ett par månader efter här aktuella beslag, börja utge Stockholms Courier.⁹⁸ Den skrift som hovkanslern belagt med kvarstad och som här nu närmare skall granskas får sägas utgöra ett vackert prov på en genre som under de följande decenniernas ”rabulistperiod” skulle komma att präglade den svenska samhällsdebatten.⁹⁹

Broschyrens innehåll utgjorde en satir, utformad som en dialog, över den folkstorm som blåst upp mot handläggningen av Värmdömålet och som gällde de öden som drabbat helt oskyldiga. Som skriftens motto anfördes betecknande nog *audiatur et altera pars* (även den andra parten bör höras). Författaren menade bl a att skrivierna och "skriken" mot Röösgren hade låtit själva morden komma i bakgrunden. Ett enda fall av tortyr — JK skulle ha försäkrat att det var mycket länge sedan sist — kunde inte ha rätt till så stor uppmärksamhet och föranleda så sträng beivran som nu blivit fallet. Bara väl inrotade brott borde beivras. Det faktum att flera incidenter av angivet slag *hade* förekommit skulle om det erkändes rent av kunna förta den nye kungen glädjen av att detta var något som inte hänt på länge!

Genom att på motsvarande sätt i låtsat gravallvar banna opinionen för vanvördnad och missriktad indignation, samtidigt som en rad faktiska omständigheter och svåra anklagelser mot överheten liksom händelsevis påtalades, fäste Theorell fortsättningsvis läsarens uppmärksamhet på en rad i hans mening viktiga omständigheter som illustrerats av den aktuella brottsaffären. Det fanns, menade han, vid sidan av den andliga och kroppsliga tortyren en tredje variant som han benämnde "opinionstortyr". Den trädde t ex i verksamhet när publicitetens fackla, skapad av medborgerlighet, tankefrihet och tryckfrihet, tilläts antända den vanlige medborgarens trygga tillvaro. ("Er fackla blir då ett tortyrens redskap — — — lika väl som prästens bekanta rapport om hans samtal med Petter Andersson och dess bror, och själva Röösgrens knogar och karbaser och käppar och lasshällor!") Till de vrår som borde skyddas hörde också alla ämbetsrum, ja, också fängelser. Själva "fängelsefreden" var ju numera hotad. I alla händelser kunde de piskande plågoandarnas förmän aldrig ställas till svars. Man kunde ju inte gärna vråka "plumphet och den råa hopens hat" på den man, som i Smedjegårdshäktet förde protokoll över Petter och Anders Anderssons första bekännelser och deras föräldrars instämmande. Ty inte kunde man väl gärna, frågade författaren oskuldsfullt, nämna landssekreteraren von Sydow vid namn?

Skriften var som nämnt utförd som ett samtal mellan personerna A och B, av vilka den ene är författaren själv och den andre, mot vilken anklagelserna i alltmör oförtäckt form riktas, småningom avslöjas som en av Anmärkarens redaktörer och då förstas Georg Scheutz. Han tilltalas bl a med epitetet "ångbåtsprotokollist" som givetvis hänsyftar på Amphitrites resor och reportagen från tingsrätten i Vaxholm. Han beskylls vidare för att i sin tidning ha krävt att Röösgren skulle dömas för samma straff som de av denne framtvingade bekännelserna skulle ha lett till för andra. En sådan argumentering skulle kunna leda till att fattiga och rika, låga och höga, små och stora skulle dömas till samma straff och till så orimliga konsekvenser som att en landhövding som utfärdat arresteringsorder på personer som inte var anklagade för något brottsligt kunde råka illa ut!

Den Theorellska skriftens karaktär och dess påtagliga anknytning till Värmdömålet torde med dessa rader vara illustrerade. Svårigheten att komma åt an-

grepp som klätts i satirens form har förblivit uppenbara alltsedan dess¹⁰⁰ och var inte okända i samtiden. Wetterstedt försökte bli hänga upp sin anmälan på yttrandena om kungen¹⁰¹ men juryn friade alltså. Och även om broschyren när tryckfrihetsmålet slutgiltigt avskrevs förlorat en del av sin aktualitet hade mer än halva upplagan ju sålts innan kvarstaden effektuerats. Den hade nått sitt syfte.

Mot den bakgrund som här tecknats får det anses befogat att i publicerandet av den sista delen av Anmärkarens artikel "Om arbiträra arresteringar" se en djärv, kanske rentav dumdristig handling. I det avslutande stycket rymdes det mesta av det som återfunnits i den indragna skriften. Kanske var det det uttryckliga om än inte villkorlösa löftet om att bladet nu sagt sitt som räddade Scheutz från kvarstad?

Det finns ett mycket intressant bevis för att man från myndigheternas sida nu inte tänkte tolerera ytterligare angrepp av här redovisade slag och att ingripandet mot Theorell var tänkt som en varningssignal. Det förefaller, parentetiskt sagt, som man t ex i Anmärkarens redaktion också uppfattat detta som ett sådant. Dagen efter det att man i Scheutz' tidning avslutat publicerandet av artikeln om de godtyckliga arresteringarna skrev hovkanslern ett brev till kanslirådet Anders Carlsson af Kullberg, den mäktige föredraganden i ecklesiastikären den, vilket förtjänar att återges i dess helhet:

"Överståthållaren sade mig, i går afton, att en ny skrift i Röösgrenska saken, skulle utkomma i morgon. Laga för all del att den icke, i något blad blir annonserad i morgon i fall verkligen så förhåller sig att en sådan skrift är i fråga, och jag ber herr kanslirådet söka i dag skaffa sig upplysning huru därmed sig förhåller."¹⁰²

Av skrivelsen kan man våga dra flera slutsatser. Om hänsyn tas till att landshövding Edelcreutz sedan 1818 också var överståthållare avslöjar brevet att denne här agerade till eget försvar. "Röösgrenska saken" hade nu definitivt blivit en affär som man på högsta håll följde med oro. Allt talar för att det var den vändning Värmdöålet de senaste veckorna fått, med inriktning på uppsatta ämbetsmäns missgrepp, och inte omsorg om den fängslade länsmannen, ängslan för nya respektlösa anspelningar på kungen och som utlöste aktiviteten. Man får nog vidare tillåta sig konstaterandet att Wetterstedt nu bara hade ett kort steg kvar till den förhandsgranskning av tryckt skrift, dvs i klartext: censur, som 1812 års tryckfrihetsförordning uttryckligen förbjöd.¹⁰³

Vad det var för skrift — om någon — som Wetterstedt fått rapport om har inte gått att fastställa. Det finns knappast heller någon anledning att misstänka ett samband mellan hans framstöt och den nya vändning Värmdöålets efterdyningar dagen efter hans brev till Kullberg kom att ta. Den 22 november begärde nämligen justitieombudsmannen Lars Augustin Mannerheim i skrivelse till advokatfiskalen vid Svea hovrätt, lagmannen Erik Petter Laurin, att på förekommen anledning "föranstalta om undersökning vid behörig domstol och att därefter emot de ämbets- och tjänstemän, vilka av överdrift eller underlåtenhet funnos hava felat, avgiva de påståenden om ansvar, vartill lag och beskaf-

fenhet föranleda".¹⁰⁴ Om detta steg underrättades allmänheten någon vecka senare¹⁰⁵, varvid också JO:s skrivelse återgavs, i Anmärkaren med stor tillfredsställelse.

Mannerheim var sedan 1809 den förste innehavaren av det då införda justitieombudsmannaämbetet. Han var en av "1809 års män", hade suttit ordförande i detta års konstitutionsutskott och i den tryckfrihetskommitté som därefter utarbetat 1810 års — två år senare i auktoritär riktning reviderade — tryckfrihetsförordning.¹⁰⁶ Det var alltså en man med stor auktoritet som nu agerade. Av hans skrivelse till Laurin framgick att han en längre tid följt Värmdöålet och att han sedan ärendet efter Högsta domstolens ingripande för andra gången passerat hovrätten — man minns att den sista rannsakingen där ägde rum den 19 november, tre dagar före Mannerheims hänvändelse — beslutat handla. Sina observationer sammanfattade han i följande 4 punkter:

1. Att Röösgrens uppförande i samband med sökandet på Anderssons torp Granhatten efter ägodelar från Helsingholmen inte beaktats.

2. Att det ännu inte klarlagts om Röösgrens närvaro och verksamhet på Smedjegården, d v s utanför det egna länsmandsdistriktet, skett på eget initiativ eller på order.

3. Att vaktmästaren Grönberg — till skillnad från Röösgren var denne fortfarande på fri fot — begått tjänstefel som inte avstyrat misshandeln.

4. Att det berättigade i de arresteringsorder som av landhövdingen i Stockholms län utfärdats på Anders Andersson den äldre och hans husfolk och i de av landssekreteraren von Sydow med dem anställda förhören inte klart påvisats.

Till dessa punkter ville Anmärkaren för sin del nu bara foga kravet på en utredning av orsakerna till Petter Anderssons angivelser. Pedagogiskt påpekades att en sådan bara kunde ske medan denne ännu var i livet.¹⁰⁷ Att det då var Petters sista återfall till anklagelser mot föräldrarna tidningen avsåg kan anses säkert. Helt visst delade man där den på andra håll antydda meningen att den dödsdömdes förnyade angiveri var ett verk av — eller i varje fall inspirerats av — personer som till varje pris ville få arresteringen och förhören av familjen Anderssons övriga medlemmar att framstå som motiverade. De man hade i sikte var alltså Edelcreutz och von Sydow.

Dessa båda kom också snart i skottlinjen, om än inte för så svåra projektiler som t ex Anmärkarens ene redaktör önskade. Som strax skall visas var det nu nämligen helt slut med sämjan mellan Cederborgh och Scheutz. Några veckor efter JO:s skrivelse begärde i alla händelser advokatfiskalen besked av Edelcreutz på fyra punkter. Dessa gällde:

1. Hur arresteringsorder av landshövdingen i klar strid mot gällande lagar på enbart Petter Anderssons uppgifter kunnat utfärdas på hans föräldrar och, till följd av godtycke och utan lagligt ändamål, på minderåriga dottern Anna och pigan Anna Kajsa.

2. Varför Röösgren av Edelcreutz beordrats på Granhatten företa en olaglig

rannsakan efter föremål som bevisligen aldrig lämnat de mördades hem på Hel-singholmen.

3. Hur den senare rannsaktionsordern kunnat grundas på vad Anna Olofs-dotter bekänt, hur alltså ordern kunnat dateras 29 april och bekännelsen först den 5 maj.

4. Varför länsmannen på Värmdön utnyttjats för en rannsaking på Gran-hatten i Sjuhundra härad, huruvida von Sydow med eller utan reservation un-der-tecknat arresteringsorderna på familjen Andersson, på vilken grund denne ansett sig befogad anställa de olika förhören och vilka personer som där varit närvarande.¹⁰⁸

Med detta försvann denna del av affären för en tid från allmänhetens hori-sont. JO:s ingripande bör också ha gjutit olja på vågorna. Anmärkaren inledde i stället, sannolikt som ett resultat av aktionen mot Theorells skrift, en rad be-traktelser om tryckfriheten. Vid ett tillfälle uppehöll man sig vid de nya uppfin-ningar som medfört att man med hjälp av s k stentryck kunde trycka ("litogra-ficera") mindre skrifter i cirka 100 exemplar per dag. Detta primitiva sätt var olönsamt till den dag tryckfriheten till äventyrs beskars men kunde då säkra det fria ordets spridning.¹⁰⁹ Vidare publicerade man i en rad nummer av tidningen med början 27 november en anonym "arabisk berättelse" som uppgavs vara in-sänd till redaktionen och hämtad ur "Lettres normandes". Den handlade om kalifen Almamonds försök att få ett slut på undersåtarnas klagomål mot de do-mare, som hade i uppgift att granska de handskrifter som landets författare spred.¹¹⁰ Kalifen ville skapa en allmän lag som förenade "rikets värdighet och säkerhet med tanke- och skrivfrihet". Hans höga rådgivare lyckas dock avvärja att representanter för författarna får delta i lagens utformning och storvisi-ren föreslår att första paragrafen skall lyda: "Det förbjudes vid livstraff, alla författare, nuvarande och tillkommande, att tala illa om visirerna vare sig deras förvaltningsåtgärder, eller deras personer." Översteprästen, överdomaren, po-lisministern och finansministern uttalade sig på liknande sätt för förbud för kri-tik mot religion och präster, lagar och domare, skatter och uttaxerare. Den sist-nämnde föreslog också en särskild skatt på varje rad skriven av en författare. Över deras egoism blev kalifen mycket bestört och uttalade att han för sin del gärna ville bli underrättad om sina misstag. Berättelsens sens moral är inte svår att urskilja. Den låg helt i linje med Anmärkarens tidigare skrivelser i frågan. Ytterligare förekom denna tid inlägg, såväl öppna som förklädda, om brister i lagar, långsamheten i domstolarnas arbete m m. Bl a publicerades en med nam-net "Mårten Christ. Dumbom Junior" undertecknad "hemställning" om att en viss Kaptan Puff skulle få ingripa i den strid som S L Theorell öppnat och därmed

"för 365:te gången framträda inför den vördade svenska allmänheten, med sitt härliga tal: 'om ett riksfördärvligt ämbetsmannavälde, aristokratier, oligar-kier, lurendrejerier och lönskalägen, varav mänskliga naturen, i, med och un-der, nu varande jämväl representativa samfundsinrättningsars — annars högst förträffliga — art och beskaffenhet, finnes bejakad'."¹¹¹

Inlägget är intressant dels som exempel på de metoder tidningen använde i sin kampanj mot aristokrati och ämbetsmannavälde, dels kanske ur en mer redaktionell aspekt.

Kapten Puff är som bekant ursprungligen huvudpersonen i Olof Kexels 1789 skrivna och ännu i dag spelade teaterstycke ”Capitain Puff el. Storprataren”.¹¹² Man kan möjligen tänka sig att notisens författare med benämningen syftade på Leijonmarck. Måhända ansågs denne ha gått för långt. Men skall detta antagande hålla streck måste Cederborgh ha skrivit notisen eftersom Scheutz flera gånger uttryckt uppskattning av herren till Finstas insatser. Som redan påpekats skrevs ett nytt kontrakt mellan redaktörerna i oktober och i början av december förekom ett meningsskifte mellan dem i tidningen om ett bihang som Cederborgh låtit medfölja bladet och som innehöll försvar för myndigheternas åtgärder i en mordhistoria.¹¹³ Inlägget om kapten Puff den 15 december passar då väl in i sammanhanget.

Brytningen mellan de två redaktörerna var inte heller långt borta.

Omedelbart på nyåret 1820 kom som ovan framgått Högsta domstolens utslag i den del av Värmdöålet som avsåg själva mordet. Kort före årsskiftet hade hovrättens protokoll publicerats i en mäktig skrift på 174 sidor.¹¹⁴ Det kan tänkas att det var med en viss lättnad som Fredrik Cederborgh noterade detta. Fredrik Böök menar¹¹⁵ att denne helt säkert länge hyst betänkligheter mot ämnets hanterande i bladet. Och kanske var ett resultat av just hans försiktighet den ovan citerade asterisk med vilken den långa artikeln i serien ”Scener på Vaxholm” införd 6 oktober 1819 avslutades (se ovan s 265).

Den 22 januari 1820 inleddes vad som skulle komma att bli en definitiv brytning mellan de två männen bakom Anmärkaren, en konflikt som i stor utsträckning utspelades inför bladets läsare.¹¹⁶ Under ett uppehåll i Bergslagen fick Cederborgh uppleva att Scheutz i anslutning till en i Posttidningen införd artikel bl a kritiserade gällande tryckfrihetsförordning som överlåtit ”allmänna tänkesättets organer, tidningar och dagblad, åt en enda ämbetsmans godtycke”. Hans kommentar gav upphov till ovan (se s 257) omnämnda kraftiga myndighetsreaktion. Två dagar senare tillämpade hovkanslern Wetterstedt indragningsmakten och Anmärkaren var därmed tillsvidare förhindrad utkomma. Helt i enlighet med det vid kontraktskrivandet i oktober planlagda och ovan redovisade mönstret började Scheutz omedelbart utgivningen av tidningen Anmärkarne. Cederborgh uttryckte brevlades sitt beklagande av det skedda men också sitt gillande i stort av det skrivna. Vid återkomsten till Stockholm några dagar senare tog han emellertid det för Scheutz överraskande steget att hos kungen ansöka om att återfå tillståndet att utge Anmärkaren, i stället för att kontraktsenligt som delägare ingå i det nya bladets redaktion. För kungen uppgav han som motivering att den förgripliga artikeln tryckts under hans frånvaro. Möjligen ville han därmed utplåna det intryck kollegans programförklaring kunnat inge läsarna. Där hade nämligen stått att Anmärkarne skulle bli en annorlunda, en ”i allt konstitutionell tidning”.

I alla händelser vann Cederborghs ansökan kungens bifall och den 12 februa-

ri kom Anmärkaren ut på nytt. Man bör i detta sammanhang säkert beakta att han tidigare varit tjänsteman i hovkanslersexpeditionen. I den konservativa pressen skall ha förekommit antydningar om att han gynnades av höga vederbörande. I Anmärkarens första nummer efter det nödtvungna uppehållet publicerades en lång replik på serien om arbiträra arresteringar från november. Scheutz tryckte i sin tidning Cederborghs brev om den brännmärkta artikeln. Han anklagade också förre kollegan för att ha med misshag ha sett Anmärkarens engagemang i Värmdömålet. Cederborgh erkände utan omsvep — och kanske vid detta laget inte utan iver — att Scheutz som redaktör varit den aktive och hans "överlägsna merit". Han förklarade sig också vilja hålla honom ekonomiskt skadeslös och under 1820 uppfylla oktoberkontraktets bestämmelser om att de skulle dela de inkomster Anmärkaren gav. Kontraktet uppsades formellt i maj nämnda år. Därmed var alla band mellan de två redaktörerna av Anmärkaren avklippta.

Tidningens tid i rampljuset var med detta i praktiken över. Cederborgh fortsatte utgivningen. Trots upprepade löften i bladet att aldrig mera blanda sig i politiken råkade han redan i september följande år på nytt ut för kvarstad men fick efter fjorton dagar än en gång kungens tillstånd att fortsätta utgivningen. Samma dag som kvarstaden förkunnades fick gravören J A Malm, som väl var bulvan för Cederborgh, utgivningsbevis för bladet Nya Anmärkaren. Detta behövde nu alltså aldrig tas i användning. När Cederborgh 1824 överlät tidningen uppges den ha haft ringa spridning. Den lades ned i mars 1829.¹¹⁷

Scheutz' nya skapelse blev kortlivad. I redaktionen inträdde snart den senare så berömda Johan Johansson som medverkat redan i Anmärkaren. När Anmärkarne redan med november 1820 efter en indragning upphörde startade de båda Argus, som blev decenniets mest framträdande oppositionstidning. Under ett par års tid vid årtiondets mitt var Lars Johan Hierta, Aftonbladets grundare, medarbetare där.¹¹⁸ På det personella planet kan det således med visst fog sägas gå en rak linje från Fredrik Cederborghs skapelse till det liberala genombrottets berömda organ.

När brytningen mellan Cederborgh och Scheutz i början av februari 1820 var på väg in i sitt ohjälpliga skede innehöll Allmänna Journalen en formulering som många samtida som engagerats av Värmdömålet säkert vid det laget var villiga att skriva under på: "Denna sak var ifrån sin början aldrig rätt äventyrlig att beivra: att antasta en länsman och en fångvaktare var ehuru sista länken uti ämbetsmannakedjan icke så farligt och allmänheten skulle nödvändigt häråt lämna sitt bifall."¹¹⁹ Vad som av tidningen därmed underförstods var att värre var det att "antasta" högre upp sittande länkar i den byråkratiska kedjan. Och den sista fas av affärens utveckling som inletts med förfrågningar hos landshövding Edelcreutz bar syn för sägen.

Ett första mått på hur allvarligt man åtminstone på den ena sidan såg på den strid som nu inleddes är en skrivelse till Högsta domstolen från Leijonmarck på nyåret 1820. Han anhöll där om att den dödsdömde Petter Andersson och hans den 5 januari till 24 dygns fängelse på vatten och bröd straffade broder Anders

skulle flyttas från fängelser som lydde under landshövdingen i Stockholms län eller överståthållaren i Stockholm.¹²⁰ Anhållan blir begriplig om man vet att de två befattningshavarna vid den här tiden var en och samma person — Edelcreutz var såväl befallningshavande i länet som tillförordnad överståthållare.¹²¹ Leijonmarck misstänkte uppenbarligen — med rätt eller orätt är omöjligt att veta — att bröderna Andersson i sin egenskap av besvärande vittnen kunde drabbas av något oförutsett.

Om målets fortgång i de högre rymderna ägde allmänheten ringa kännedom. Men det måste snart ha uppstått irritation över dröjsmålet. Ty när i mitten av april 1820 advokatfiskalsämbetets, d v s högsta åklagarmyndighetens, slutpåstående mot landshövdingeämbetet i Stockholms län — daterat 12 april — redovisades i pressen publicerades omgående en anonym broschyr — daterad 21 april — där det långa dröjsmålet betonades.¹²² Där framhölls det märkliga i att ett mål som JK på kungens anmaning och JO på eget initiativ intresserat sig för kunde ta sådan tid att behandla. Författaren sade sig veta att landshövdingeämbetets förklaring avgivits redan nyårsafton föregående år — alltså cirka tre veckor efter mottagandet av de fyra punkter Laurin velat ha besked på. Den okände skribentens kommentarer i sakfrågan finns här inget skäl att diskutera. Det kan dock framhållas att grundtemat i skriften är att advokatfiskalen inte dragit de logiska slutsatserna av sina egna resultat: trots att han kan vederlägga landshövdingens ursäkter och förklaringar på flera punkter är Laurin i sin bedömning urskuldande mot denne. Medan de nu avlidna Röösgren och Grönberg fördömdes ursäktades deras överordnade. I målet mot Röösgren hade de omdiskuterade arresteringsorden öppett kallats "lagstridiga", menar den okände skribenten, men i skrivelsen om Edelcreutz och von Sydow talas om "förhastande eller misslett nit".

Leijonmarck omnämndes i broschyren i positiva ordalag. Vad författaren då inte visste var, att, åtminstone enligt Justitieombudsmannens mening, det var kaptenen som vållat dröjsmålen! I JO:s sammanfattande berättelse sägs att Leijonmarck så snart advokatfiskalen översänt sitt memorial med de fyra punkterna till landshövdingeämbetet anhållit att såsom husbonde för torparfamiljen Andersson få uttala sig i sakfrågan och lägga synpunkter på den skadeersättning han och familjen kunde göra anspråk på.¹²³

Med anledning härav, meddelar JO vidare, hade "vidlyftiga skriftväxlingar och flera förhör" ägt rum. Dessa var heller ingalunda avslutade när nyss refererade broschyr publicerades. De skulle komma att pågå i ytterligare mer än ett år. Först i juni 1821 hade, fortfarande enligt JO, Leijonmarck till protokollet uttalat att han inte hade något mer att andraga. Den 23 augusti följde så hovrättens utslag gällande de punkter, på vilka åtal till slut väckts.¹²⁴ Det framgår av utslagshandlingarna att positioner och frågeställningar vid det laget var ganska avsevärt förändrade.

Leijonmarck hade inte lyckats bevisa att kungens befallningshavare känt till att Röösgren misshandlat det äldre paret Andersson och dottern Anna i syfte att förmå dem att bekänna. Inte heller kaptenens anklagelser mot landshöv-

dingeämbetet innebärande att behandlingen i Smedjegårdshäktet inte skulle kunnat äga rum om vederbörlig tillsyn över fängelse och fångar utövats gjorde något intryck på hovrättens ledamöter.

Advokatfiskalens åtal mot landshövdingeämbetet för rannsakan efter stöldgods ute på Granhatten och för att kronolänsmannen på Värmdön sänts norr om Stockholm för att utföra detta uppdrag ogillades också. Hovrätten motiverade detta med att Petter Anderssons bekännelser först senare visats vara falska och att det stod ämbetet helt fritt att förordna en länsman till tjänstgöring inom länet utanför det egna distriktet.

Leijonmarcks påstående att landssekreteraren von Sydow varit närvarande när Petter Andersson misshandlats till att anklaga föräldrarna för medverkan hade bestritts av denne. Förhör med vittnen under ed inför hovrätten hade inte kunnat avgöra vem som hade rätt, varför von Sydow friades.

Vad som slutligen beträffade advokatfiskal Laurins åtal mot landshövdingen och alldeles särskilt mot landssekreteraren för att enbart på vaktmästaren Grönbergs uppgifter om innebörden av avlagda bekännelser låta arresteras mannen, hustrun, dottern och pigan gillades detta av hovrätten. Den ansåg att fallet redan efter Petter Anderssons bekännelse bort överlämnas till allmän domstol. Om nu kungens befallningshavande dock ansett fallet böra behandlas som nu skett borde man å andra sidan förfarit så att de angivna kallats och förhörts *innan* häktningsbeslutet fattades. Hovrätten menade också att om den korrekta, mindre brutala tågordningen följts skulle det verkliga händelseförloppet i målet uppdagats på ett tidigare skede. Vidare hade de unga flickorna, Anna och Anna Kajsa, överhuvud taget aldrig behövt förhöras.

Även om hovrätten ville tro att syftet varit gott fälldes de åtalade för arresteringarna. Landssekreterarens åtgärd att ensam föranstalta om förhör med Petter Andersson, hans bror och föräldrar ansågs heller inte "honom tillständig". Edelcreutz och von Sydow dömdes till att, för vad de i ämbetet felat, böta 166 riksdaler 32 skilling respektive 83 riksdaler 16 skilling banko samt att gemensamt till var och en av Anders Andersson den äldre, Anna Olofsdotter, Anna Andersdotter och Anna Kajsa Svensdotter för "deras tidspillan och lidande" utbetala 100 riksdaler banko.¹²⁵

Leijonmarck förvägrades av hovrätten någon som helst ersättning då han inte specificerat sina kostnadskrav. Och eftersom han i sina inlagor "skrivit smådeligen och missfirmeligt" mot såväl advokatfiskalen som kunglig befallningshavande dömdes han till böter på 50 riksdaler banko. Sådan blev Värmdömålets slutvinjett, två år och fem månader efter dubbelmordet på Helsingholmen.

VII

I framställningen ovan formulerades i reprints en fråga rörande orsakerna till och innebörden av förändringen i det presspolitiska klimatet i Sverige kring året 1820. I anslutning till ett här presterat försök att besvara denna kan med fördel en utvärdering också av Värmdöålet och av Anmärkarens insats i detta verk-

ställas. Det ter sig då lämpligast att gå från det konkreta individuella till det generella planet.

Som här visats har de tidigare omdömena om Anmärkarens prestationer uppenbarligen präglats av ett tidigt fastlagt omdöme, som knappast kan betecknas som tillkommet i seriösa avsikter. Väl förefaller t ex Otto Sylvans åsikt — att Anmärkaren i likhet med bröderna Theorells Stockholm Courier ”sysslade mest med enskilda övergrepp av ämbetsmän”¹²⁶ — vara i snålaste laget. Men att å andra sidan som skett tala om bladet i förbindelse med ”det första exemplet på pressens makt”¹²⁷ ter sig efter den granskning som här genomförts i lika mån oriktigt. I själva verket var det ju Magnus Fredrik Leijonmarcks förtjänst att Värmdömålet blev en riksangelägenhet och att de oskyldigt åtalade inte fick sina straff utmätta och genomlidna i skymundan. En realistisk bedömning måste också resultera i konstaterandet att det var den svenska byråkratin själv som, visserligen trögt och med föga entusiasm, gick i bokstavlig mening till rätta med den bland de sina som gått över gränsen för det tolerabla. Det finns inga skäl att inte acceptera justitieombudsmannens ord att han sedan en tid haft ögonen på fallets utveckling. Att Mannerheim eller för den delen kung Karl Johan och därmed JK agerat till följd av vad som stått att läsa i Fredrik Cederborghs och Georg Scheutz’ organ om det ruskiga dubbelmordet, de pinliga förhören etc är inte sannolikt och styrks inte av skymten av bevis. Anmärkaren är i kommentarerna till fallet i ”efterhand”, följer och rapporterar vad som sker men för inte debatten.

Ja, det kan om än med en viss tillspetsning sägas att Värmdömålet i stället för att bli en seger för tidningen blev upptakten till dess nedgång och fall genom att kompanjonskapet mellan redaktörerna bröts upp. Åtskilda eller i samverkan med andra nådde Cederborgh och Scheutz aldrig upp till samma prestationsnivå som i det treåriga samarbetet i Anmärkaren. Georg Scheutz’ reportage från Vaxholm och hans rakryggade och modiga uttalande om de godtyckliga arresteringarna ter sig även för en modern bedömare som briljanta och beundransvärda journalistiska produkter. Hans i det sammanhanget tryckta reflexioner om det journalistiska reportagets berättigande och räckvidd vittnar om att intelligens och klarsyn fanns företrädda bland yrkets utövare redan under den moderna pressens fosterstadium. Men detsamma kan sägas om S L Theorells broschyr. Och vilka adjektiv bör då användas om herren till Finsta gård som öga mot öga med makthavarna tog sina underlydande i försvar och därmed utmanade sina egna likar? Är det egentligen mot den bakgrunden egendomligt att Leijonmarck i samtida brev av människor i bekantskapskretsen på ryggen får ord som ”lumpen”?

Sammanfattningsvis sagt: Visst är Värmdömålet på många vis en seger — för ”rättvisan” eller för något annat lika vagt begrepp. Men att det skulle vara en seger för den svenska pressen det är en uppfattning som grundar sig på en tidigt verkställd, medvetet tendentiös eller slarvigt genomförd granskning. Såväl Edelcreutz som von Sydow blev på sina poster. Och om en sen och opålitlig käl-

la rymmer något av sanning så har inte heller rättvisan vunnit helt och fullt på affären.

I Lars Johan Hiertas självbiografi finns nämligen en anekdot, i tiden placerad till 1824, då författaren några år efter att ha avslutat sina studier i Uppsala gick som extra ordinarie tjänsteman och auskultant i olika ämbetsverk. Nämn- da år tjänstgjorde han bl a hos justitiekanslern Bergenschöld — densamme som deltagit i de förhör inför Norra förstadens västra kämnärsrätt, vilka avslöjade den brutala behandlingen av torparfamiljen Andersson. Till Hiertas uppgifter hörde att besöka Stockholms fängelser. Vid ett besök i Smedjegårdshäktet hit- tade han i ett rum en gammal man som på grund av sin likgiltighet för vad som skedde kring honom väckte besökarens nyfikenhet. Hierta berättar¹²⁸:

”På min fråga, varför han var arresterad, sade han att han ej visste det, men att de hade sagt att han var sjuk och att han hade suttit där någon tid. Vid när- mare efterfrågan befanns denne person vara samme torpare från Värmdön, som några år förut hade blivit anklagad för mordet därstädes, samt piskad till bekännelse. Jag skyndade att anmäla saken hos justitiekanslern, som däröver infortrade dåvarande landssekreteraren von Sydows förklaring. Detta hade till påföljd att den arresterade torparen genast utsläpptes och landssekreteraren förklarade sig på något sätt, antingen muntligen eller skriftligen för justitie- kanslern; om jag minns rätt, så innehöll förklaringen att man hade funnit tor- paren gå omkring utan sysselsättning, grubblande, varför han ansetts vara sin- nessjuk och att de tagit vara på honom. Men efterspelet av allt detta var, att när jag en eller två veckor därpå ånyo anmälde mig för att besöka Smedjegårdshäk- tet, svarade vaktmästaren att landssekreteraren hade förbjudit det och vid när- mare efterfrågan på Landkansliet lämnades det besked att herr justitiekanslern väl själv hade rätt att gå i häktena, men inte att skicka någon i sitt ställe, och därvid blev det.”

Hiertas skildring, tillkommen fyra årtionden efter den här aktuella händel- sen, måste självfallet ses med stor skepsis. Den rymmer flera tveksamma punk- ter, felaktigheter och av författaren själv markerade minnesluckor. Men ingen- ting hindrar å andra sidan att minnesbilden har en kärna av sanning. Skulle så vara fallet kan man kanske tillåta sig följande kommentar: Har Värmdöålets allra sista, hittills av forskningen medvetet negligerade¹²⁹, akt inneburit att den falskt anklagade, i pinliga förhör plågade statorparen på nytt och okänt för hur lång tid och på vilka grunder insatts i samma fängelse under samma över- hetspersoner som förra gången, då kan man med fog påstå att denne olycklige man inte kunde uppleva utgången som en seger. Mot en sådan bakgrund för- bleknar också på ett avgörande sätt gällande uppfattning om Värmdöålet som något av ett svenskt Watergate — om en så modern parallell tillåtes. Av en histo- ria om hur en svensk tidning genom ett djärvt och ihärdigt uppträdande halat ut en skum historia i dagsljuset och fått de ansvariga straffade blir hur som helst inte mycket kvar.

Men om generaliseringsgraden ökas och frågan ställs på en annan ”nivå”

vad Värmdömålet då egentligen representerar i svensk presshistoria skall man finna att svepande tolkningar och på bristfällig forskning baserade omdömen föreligger också här. Det har talats om att kung Karl Johan under denna ”den spirande liberala kritikens” tid lät dra in ”det ena oppositionsbladet efter det andra”.¹³⁰ Ett påstående vilket som här framgått rymmer felaktigheter i vad avser såväl indragningarnas upphovsman som frekvensen av antalet åtgärder. Meningsfullare är då att som skett i denna framställning verkligen ställa den av Torvald Höjer formulerade frågan ”i vad mån initiativet till indragningarna utgick från konungen själv eller från den irriterade och skandaliserade högbyråkratin kring honom”. Själva det faktum att Värmdömålet och Anmärkarens insats i detta inte utgör den enda brytningen mellan parterna i tiden¹³¹ skapar då utgångspunkt för en bedömning av affärens roll i det större samhällseliga perspektivet.

Ovan har visats att Värmdömålet inte var en affär för Fredrik Cederborgh och Georg Scheutz ensamma. Andra tidningar och publicister skrev om och bevakade affären. Några särskilda förbindelser mellan t ex Magnus Fredrik Leijonmarck och Anmärkarens redaktion har inte kunnat påvisas.

Av analysen av nämnda tidningsjournalistik under den uppmärksammade kriminalhistoriens behandling i olika instanser har klart framgått att Värmdömålet av de engagerade journalisterna användes som ett verktyg i en politisk strid, där en utvidgad tryckfrihet och ytterst en liberal omdaning av samhället var ledstjärnan och motståndaren framför allt den adliga byråkratin. Som en bundsförvant i kampen utmålades kungen, som i alla lägen betecknades som en särskild maktfaktor skild från det övriga etablissemanget. Naturligtvis kan detta från t ex Scheutz’ sida varit utslag av taktik men så långt som spelet bakom kulisserna här har kunnat följas har kung Karl Johan — genom t ex påstötningen till Justitiekanslern — motsvarat de uttalade förhoppningarna. Han svarade vid denna tid klart mot bilden av kalifen Almamond som blir bestört över rådgivarnas egoistiska syn på tryckfriheten och dess utövare.

Om man utgår från iakttagelserna på den del av den samhällseliga helheten som här kunnat göras till föremål för observation blir svaret på den ställda frågan: Det förefaller klart, att när den relativa stiltje som rått på det presspolitiska området under 1810-talet omkring 1820 ersätts av växande motsättningar är det den svenska högbyråkratin som står för den repressivare attityden från statsmakternas sida. Hårt klämd av en allt medvetnare och djärvare liberal publicistkår begagnade den därvid de medel grundlagen erbjöd.

Denna tolkning erhåller ett pregnant stöd i ett samtida dokument, ett brev från den som ämbetsman i verk, kommittéer och riksdagskansli initierade Clas Livijn till den unge P A Nyström, senare berömd arkitekt, på nyåret 1820.¹³² Brevet rymmer en tillbakablick på det gångna året. Apropå tryckfriheten noterar avsändaren att dess villkor förbättrats märkbart. Han är inte riktigt klar över orsakerna. Troligen var det en allmän ”jäsning” i Europa med yttersta rot i franska revolutionens liberala idéer som nu nått fram också till Sverige. Enligt Livijns mening var det nämligen helt klart att grundlagsverket 1809 inte inspire-

rats av nämnda tankar. I alla händelser tyckte man sig på sina håll tydligen ha funnit att "tiden nu kunde vara inne att övergå från stora ord till åtminstone medelmåttiga saker". Hur gärna än vissa personer skulle vilja för sig och andra dölja den nya strömningen skulle den snart bli allmänt uppenbarad.

En väsentlig andel i uppvaknandet hade, ansåg Livijn, Värmdöålet. "Det oöverlagda tumultuerandet å den ena sidan och den feqa samt enfaldiga myndigheten å den andra hava av en enskild angelägenhet gjort en nationalangelägenhet." Över hur man på den ena sidan borde ha handlat var han helt klar:

"Med aldrig så litet förstånd hade man uppoffrat den delen av den stora aristokratiska armén, som haft den dumheten att låta avskära sig. Men här var det ej nog att sauvera chefer, man ville till och med börja rädda trosskuskarna. Detta vållade uppehåll och oordning. Hade man låtit fienden husera och förlusta sig av raset så hade man lätteligen kunnat återvända och slå de oberedda."

Livijn har sin uppfattning klar och den rimmar med den som kommit till uttryck i denna framställning. Värmdöålet bedöms inte som ett uppmärksammat kriminalfall eller en seger för Anmärkaren och/eller den svenska pressen. Det ses som ett led i en strid mellan det svenska etablissemanget och företrädarna för den europeiska liberalism som vid 1810-talets slut bröt fram i Sverige.

NOTER

1. Se t ex *Stig Hadenius — Lennart Weibull*, *Press radio tv. En bok om massmedia i dagens samhälle* (1970, även senare upplagor), s 18 ff, där dock av någon anledning pressförhållandena i mellankrigstidens fascistdiktaturer förts till den auktoritära ideologin, vilket åtminstone vad beträffar det nazistiska Tyskland är felaktigt. Hitlerregimens press och radio är typiska representer för den diktatoriska massmedieideologin.
2. Denna term är enligt min mening att föredra framför den normalt använda "marxistiska". Se not 1 ovan.
3. Om 1766 års TF och en diskussion om denna varaktighet se utförligt *Stig Boberg*, *Gustaf III och tryckfriheten 1774—1787* (1951) och *Elmar Nyman*, *Indragningsmakt och tryckfrihet 1785—1810* (1963).
4. Se t ex *Many Voices, One World. Communication and Society Today and Tomorrow. Report by the International Commission for the Study of Communication Problems* (1980).
5. *Fredrik Lagerroth*, *Frihetstidens författning* (1915), s 422 ff.
6. *Torbjörn Vallinder*, *Press och politik* (1968), s 13 f och 23.
7. *Klaes Reinhold*, *De svenska oppositionstidningarna och indragningsmakten. Tidningskriget 1812—1844. Redogörelse för Högre latinläroverket i Göteborg läsåret 1934—1935* (1935), s 3 ff.
8. *Aftonbladet* 7/8 1838.
9. *Tom Söderberg*, *Den fria pressens fader. Argus-Johansson (1792—1860)* (1974).
10. Statsrådsprotokoll över kammarärenden 25/1 1820, RA.
11. *Stockholm Courier* 14/2, 17/2, 21/2, och 24/2 1820.
12. Kungl Maj:ts proposition 26/5 1812, Jfr *Reinhold*, s 7 f.
13. *Oscar Emmelin*, *Indragningsmakt och tryckfrihet i Sverige under den skabulistperioden. Eskilstuna allmänna läroverks årsredogörelse* (1917), s 7.
14. *Bernhard Lundstedt*, *Sveriges periodiska litteratur II* (1896), s 1 ff.
15. *Emmelin*, s 7.
16. *Fredrik Böök*, *Minnesteckning över Fredrik Cederborgh. Svenska Akademiens handlingar 35.* (1925), s 226 f. Jfr *Ingemar Oscarsson*, *Fortsättning följer. Följetong och fortsättningsroman i dagspressen till cirka 1850* (1980), s 126.
17. *Birger Schöldström*, *Zigzag. Minnen och anteckningar* (1895), s 177.
18. *Harald Wieselgren*, *Anmärkaren. Nordisk Familjebok 2:a uppl* (1904).
19. *Böök*, s 259.
20. *Vallinder*, s 28.
21. *Böök*, s 258 not 1. Jfr även den verbala likheten mellan *ibidem*, s 259 och *Schöldström*, s 177 f. *Vallinder*, s 163 och *Vallinder-förf* 18/2 1980.
22. *Anmärkaren* 11/8 1819.

23. *Böök*, s 258.
24. *Fredrik Böök*, Fredric Cederborgh. Svenskt Biografiskt Lexikon (1927) — Grevesmöhlenska fejden var som bekant en uppgörelse mellan kronprinsens handgångne (och avlönade) man, förre överdirektören i tullstyrelsen och advokaten Karl August Grevesmöhlen, och en rad av tidens ledande pennor av i första hand litterär karaktär. Den ledde till en rad processer och slutade med Grevesmöhlens nederlag. Han levde sedan på kungligt understöd i exil i Norge.
25. *Böök*, 1925, s 222.
26. *Ibid*, s 256.
27. *Oscarsson*, s 45.
28. *Böök* 1927, s 765.
29. *Lundstedt*, s 4. *Hj Lindeberg*, Anders Lindeberg (1918), s 14.
30. *Böök* 1925, s 231 f.
31. *Lindeberg*, s 10 ff.
32. *Böök* 1925, s 234.
33. Om Scheutz se *Harald Wieselgren*, *Ur vår samtid* (1880).
34. *Lundstedt*, s 5.
35. *Böök* 1925, s 234.
36. (*Harald Wieselgren*), Georg Scheutz. *Nordisk familjebok* 2:a uppl (1904).
37. *Anmärkaren* 16/2 och 8/3 1820.
38. *Anmärkaren* 28/3 1816.
39. *Böök* 1925, s 252.
40. *Ibid*, s 253 ff.
41. *G A Cranfield*, *The Development of the Provincial Newspaper* (1962), s 65 ff ("Blood and sex: The content of the newspaper").
42. *Leif Kihlberg*, *Lars Hierta i helfigur* (1968), s 27.
43. *Ibid*, s 265.
44. *Karl Warburg*, *Sveriges litteratur: nyhumanismen och nyromantikens tid. Henrik Schück — Karl Warburg*, *Illustrerad svensk litteraturhistoria* III (1913), s 514.
45. *Johan Mortensen*, *Från Aftonbladet till Röda rummet* (1905), s 14 f.
46. *Ibid*, s 28.
47. *Gustav A Aldén*, *Lars Hiertas självbiografi med talrika bilagor* (1925), s 20 ff. — Den yttersta anledningen till självbiografins författande var att Hierta ombetts medverka i *Svenskt Biografiskt Lexikon*. Där infördes den också i den då inledda "Nya följderna" band 5 (1863—64). Minnena är alltså författade mer än fyra decennier efter här observerade händelser, i vilka Hierta inte själv tog del. Aldéns utgåva överensstämmer med den i *Svenskt Biografiskt Lexikon* publicerade.
48. *Schöldström*, s 207 f.
49. *Aldén*, s 20 f och 23.
50. *Anmärkaren* 11/9, 6/10, och 27/10 1819.
51. *Schöldström*, s 185 ff.

52. *Torvald T:son Höjer*, Carl XIV Johan. Konungatiden (1960), s 147 f. Jfr även *Tom Söderberg*, Varför tilläts "ansvaringar"? En tolkning av bulvanskapets historia. Historiska studier tillägnade Sven Tunberg (1942) s 429 ff.
53. *Höjer*, s 148.
54. /*Gustaf Abr:son Blomberg — Mattsson, Greta Christina*/, Stockholms Norra Förstads Westra Kämnärs-Rätts Ransaknings-Protocoll, hållna den 27 September, samt, å Smedjegården, den 9 och 11 October 1819 rörande de af Länsmannen Röösgren inom nämnda Häkte verkställda pinliga förhör (1819), /*Blomberg, Gust. Abr:son — Mattsdotter, Greta Christina*/, Kongl. Maj:ts och Rikets Svea Hovrätts Protocoll i ransakningsmålet, angående å torparen Gustaf Abrahamsson Blomberg och dess hustru på Helsingholmen begångne mord (1819). — Man ser att dessa anonyma utgåvor i Kungl Bibliotekets samlingar katalogiserats på det mördade torparparets namn! Frapperande är vidare att den mördade kvinnan antingen — som här — kallas Mattsson (Mattsdotter) eller Jansson (Jansdotter).
55. *Vallinder*, s 24. *Lundstedt I*, s 60 ff.
56. Stockholms Dagligt Allehanda 22/4 1819.
57. Hon kallas i vissa källor felaktigt för Persdotter.
58. Clas Livijn — P A Nyström 3/1 1820, Kungl Biblioteket.
59. Leijonmarck — Clas Livijn 6/8 1819, Kungl Biblioteket.
60. *Gustaf Elgenstierna*, Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser IV (1928).
61. *Schöldström*, s 178 f — Om nämnda bonderesning se Sveriges krig åren 1808 och 1809 utgivet av generalstabens krigshistoriska avdelning III:1 (1902), s 218 ff, där dock Röösgren ej nämns vid namn. — Inte heller i kanslirådet P J Bladh's tryckta detaljerade dagboksanteckningar om bonderesningen eller i de publicerade delarna av hans brevsamling nämns Röösgren. I dagboken förekommer dock episoder motsvarande dem som denne tilldelats huvudrollen i: *J O I Ranken*, Bonderesningen i svenska Österbotten. En episod från 1808 års finska krig (1882) och *densamme*, Ett litet minne från bondekriget i Österbotten (1876).
62. *Blomberg-Mattsson*, s 5.
63. Det kanske bör erinras om att det utdömda straffet innebar att delinkventen först samtidigt genom skarprättarens och hans biträdes, rackarens, försorg blev av med huvud och hand. Därefter öppnades kroppen och avlägsnades inälvorna varpå liket kvarterades. Allra sist spikades huvud, hand och övriga fyra delar upp på en påle eller en med ett trähjul försedd sådan. Se *L Levander*, Brottsling och bödel (1933).
64. Utslagshandlingar 20/1 1820, Besvär- och ansökningsmål, Nedre justitierevisionens arkiv, RA.
65. Om Livijns insatser för en förbättring av förhållandena i de svenska fängelserna, för mildring av kroppsstraffen m m se *Nils Sylvan*, Clas Johan Livijn, Svenska män och kvinnor 5 (1949), s 42.
66. Leijonmarck — Clas Livijn 6/8 1819, Kungl Biblioteket.
67. *Böök 1925*, s 251 ff. Jfr ovan s
68. *Ibid*, s 258.
69. Anmärkaren 14/8 och 25/8 1819.
70. Stockholms Post-Tidningar 21/8 1819.
71. Se t ex *H Robert*, Ryktbara historiska rättegångar (1924) och *D D Bien*, The Calas Affair (1960).

72. Se t ex Anmärkaren 25/8 1819.
73. *Vallinder*, s 23.
74. Anmärkaren 1/9 1819. Fortsättningen följde 4/9.
75. *Schöldström*, s 183.
76. Schöldström gör i sin framställning ett försök att ge Anmärkaren äran av att ha föreslagit nämnda undersökning. Det sker genom att han förvränger en mening i numret av 28/8 1819 ("och den återstående undersökningen kan måhända uppenbara, om dessa motiver består i tortyr") och därmed uppnår en "aktivare" formulering ("och en undersökning kan måhända uppenbara, om dessa motiver består i tortyr"): *Schöldström*, s 190 f.
77. Om Edelkreutz se *Bertil Boëthius*, Magistraten och borgerskapet i Stockholm 1719—1815 (1943), passim.
78. *Blomberg—Mattsdotter*, s 50 ff och 55.
79. Brödernas nådeansökningar återfinns i Nedre justitierevisionens besvärskarium 1819 nr 321 och 329.
80. Kännärsrätten spelade enligt 1734 års lag i städerna rollen av första instans i sådana mål som inte efter lag eller särskilda stadgar hörde till annan rätt. Kännärsrätten avskaffades 1849. Se *Nils Herlitz*, Grunddragen av det svenska statsskickets historia (1957), s 119 och 218.
81. Anmärkaren 5/1, 11/3 och 16/8 1820.
82. *Schöldström*, s 203 f, *Böök 1925*, s 259 f.
83. Allmänna Journalen 9/11 1819.
84. Högsta domstolens konceptprotokoll 5/1 1820, Nedre justitierevisionens arkiv, RA.
85. Det bör poängteras att Schöldströms ofullständiga skildring aldrig noterar föräldrarnas och broderns slutliga rentvående. Anledningen är att han tydligen aldrig upptäckt att Värmdöålet återförvisades till hovrätten.
86. Anmärkaren 18/9 1819.
87. Anmärkaren 25/9, 29/9 och 16/10 1820.
88. Anmärkaren 18/9 1819.
89. Anmärkaren 16/10 1819. Meddelandet hade formen av utdrag ur ett brev daterat 13/10. Felaktigt angavs Petter Anderssons beklännelse ha skett samma dag när erkännandet ägde rum 11/10. Uppgifterna bestyrker förmodan att tidningen inte haft direktförbindelse med någon av de närmast inblandade t ex Leijonmarck.
90. *Böök 1925*, s 236 f. Jfr *Lundstedt II*, s 5.
91. Anmärkaren 3/11 1819.
92. *Blomberg—Mattsson*, a a. Dateringen av utgåvan efter notis om den i Anmärkaren 10/11 1819.
93. Allmänna Journalen 9/11 1819.
94. Hovkanslern — överståthållaren 15/11 1819, Hovkanslersämbetets arkiv, RA.
95. Stadfiskalen A Salomonsson — Hovkanslersämbetet 15/11 1819.
96. Högsta domstolens protokoll 21/11 1820, RA.
97. *Höjer*, s 148.
98. *Lundstedt II*, s 11.

99. /*S L Theorell*/, Försök att omvända opinionen i frågan om Röösgren och tortur. Det höglofl. Justitiæ-Kantzlers-Embete tillagnadt. (1819).
100. Man kan erinra om striden mellan Dagens Nyheters utrikesredaktör och pressnämnden under andra världskriget och om statsminister Thorbjörn Fälldins åtal mot Aftonbladet 1978.
101. Wetterstedt — Justitiekanslersämbetet 16/11 1819.
102. Wetterstedt — Kullberg 21/11 1819, Kungl Biblioteket.
103. *Vallinder*, s 26 f.
104. Justitieombudsmannens ämbetsberättelse för 1820/21, Rikens ständers revisorers berättelse s 1093 ff.
105. Se t ex Anmärkaren 1/12 1819.
106. *Elmar Nyman*, Indragningsmakt och tryckfrihet 1785—1810 (1963), passim.
107. Anmärkaren 1/12 1819.
108. Justitieombudsmannens berättelse för 1820/21, s 1095 ff.
109. Anmärkaren 24/11 1819.
110. Anmärkaren 27/11, 1/12, 11/12 m fl 1819.
111. Anmärkaren 15/12 1819.
112. Kapten Puff fick senare under århundradet — 1855—1865 och 1871—1874 — ge namn åt Carl Henrik Rydbergs ”vittra skämttidning”. Denna, i vilken flera av tidens ledande publicister medverkade, deltog också i den politiska debatten och företrädde bl a en antikandinavistisk inriktning: *Lundstedt II*, s 106 ff.
113. Anmärkaren 4/12 och 8/12 1819. Jfr *Böök 1925*, s 237 not.
114. *Blomberg—Mattsdotter*, a a. — Publiceringsdatum måste ligga mellan 13/12 och 31/12, då skriften bär tryckåret 1819 och den yngsta handlingen i utgåvan är daterad 13/12.
115. *Böök 1925*, s 255.
116. Anmärkaren 12/2, 19/2, 26/2, 4/3 och 8/3, Anmärkarne 26/1, 16/2 och 23/2 1820. Jfr *Böök 1925*, s 237 ff.
117. *Lundstedt II*, s 4 f och 301.
118. *Ibid*, s 13 och 14 ff. *Söderberg 1974*, s 8.
119. *Allmänna Journalen* 2/2 1820.
120. Nedre justitierevisionens besvärskarier 1820, nr 15. — HD:s utslag föll som nämnts 5/1 1820 medan utslagshandlingarna är daterade 20/1.
121. JO:s ämbetsberättelse för 1820/21, s 1096.
122. /*Blomberg, G. Abr:son — Mattsdotter, Greta Chr.*/, Är det möjligt? Fråga till Advokatfiskalen, Lagm. o. Ridd. E.P. Laurin i anledning av dess Slutpåstående mot Landshövdinge-Embete i Stockholms Län (1820).
123. Justitieombudsmannens berättelse 1820/21, s 1097 f.
124. *Ibid*, s 1098 ff.
125. Böterna och skadestånden angavs i domen jämväl och i enlighet med bestämmelserna i 1734 års lag i det bara 1/3 av riksdalern värda myntet ”daler silvermynt”.
126. *Otto Sylvan*, Pressens utveckling under det nittonde århundradet (1924), s 153.
127. *Böök 1925*, s 259.

128. *Aldén*, s 26 f.
129. Som ovan påtalats har Schöldström säkerligen byggt sina påståenden om Värmdömålet betydelse för Hiertas framtida utveckling på en övertolkning av den sistnämndes självbiografi. I sin entusiastiska och ingalunda källkritiska redovisning av mordaffärens förlopp har Schöldström dock inte brytt sig om att nämna om den här aktuella, dystra slutvinjetten.
130. *C F Palmstierna*, Kronprins Oscar och tryckfriheten. En episod från "de menlösa tiderna". Historiska studier tillägnade Sven Tunberg den 1 februari 1942 (1942), s 419.
131. *Höjer*, s 147 ff. *Palmstierna*, s 418 ff.
132. Clas Livijn — P A Nyström 3/1 1820, Kungl Biblioteket.